

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ

YAKIN DOĞU ENSTİTÜSÜ

İRAN'IN NÜKLEER YOLCULUĞU

Alan Analizi
Yakin Doğu Enstitüsü

Yazar
Ercan Çitlioğlu

Bu çalışmada yer alan görüşler yazarlara ait olup Yakin Doğu Üniversitesi'nin kurumsal görüşü değildir.

Yakin Doğu Enstitüsü Raporları No: 03

2016

Yakin Doğu Enstitüsü (YDE)
Near East Institute (NEI)

YDE Raporları No: 3

Editörler : Ercan Çitlioğlu (Yakın Doğu Enstitüsü Danışmanı)
Doğ. Dr. Umut Koldaş (Yakın Doğu Enstitüsü Müdürü)
Erhan Ayaz (Yakın Doğu Enstitüsü Müdür Yardımcısı)

Copyright @ Yakın Doğu Üniversitesi 2016

Tüm Hakları Saklıdır.

Birinci Baskı

Kütüphane Katalog Bilgileri

“İran’ın Nükleer Yolculuğu”

Alan Analizi

Yakın Doğu Enstitüsü Yayınları

Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası Lefkoşa/KKTC.

Tel: 0392 680 2000 - 321.

Yakın Doğu Enstitüsü (YDE)

Near East Institute

Yakın Doğu Üniversitesi Büyük Kütüphanesi, Ofis: 50

Yakın Doğu Bulvarı PK/99138

Lefkoşa/KKTC

Tel: 0392 680 2000 -532

www.yakindoguenstitusu.neu.edu.tr, [facebook/yakindoguenstitusu](https://facebook.com/yakindoguenstitusu)

İÇİNDEKİLER

Sunuş 4

BÖLÜM-1

İRAN'IN NÜKLEER YOLCULUĞU 8

BÖLÜM-2

İRAN'IN GERİ DÖNÜŞÜ 14

2.1. İsrail-Suudi Arabistan 17

2.2. Anlaşmanın Ana Hatları..... 19

2.3. Viyana Anlaşmasının Türkiye'ye Olası Yansımaları 23

EK:1

Geç Modern Dönem 27

EK:2

Hasan Ruhani..... 29

Mohammad Javad Zarif Khonsari..... 30

Kasım Süleymani..... 32

EK:3

İran'ın Askeri Gücü 33

KAYNAKÇA 37

SUNUŞ

Bir ülkenin milli menfaatleri, milli siyaset ve hedeflerini irdeleyebilmek için o ülkenin davranış kodlarını belirleyen şifrelerin çözülmesi gerekmektedir. Çünkü ülkelerin devlet ve millet düzleminde davranış kalıplarını, hangi etkiler karşısında ne tür tepkiler verdiğini, ya da tepkisiz kaldığını, içsel ve dışsal dinamiklerini belirleyen temel etmenler vardır. Bu temel etmenler tarihsel süreç içinde sosyo-politik ve psiko-politik dinamikler doğrultusunda çözümlendiğinde (süreç analizi); irdelenmek istenilen ülkelerin güç/zafiyet bileşenleri, tehdit algılamalarının nicel ve nitel özellikleri, refleks ve reaksiyonları, ön ve kalıp yargıları, korkuları, hedefleri ve bu hedeflere ulaşmada seçtikleri yöntemlerin algılanma ve yorumlanması çok daha kolaylaşarak akılcı bir temele oturabilir.

Milli güç unsurları olarak tanımlanması olası bu temel etmenler, değişken ve sabit unsurlar bağlamında bir ülkenin röntgeninin çekilip tanı konularak geleceğe uyarlanmasında (öngörü üretilmesinde) dikkate alınması ve önemsenmesi gereken bir veri tabanı olarak karşımıza çıkar.

Bir ülkenin, yaşanmışlığı ve kayda geçmişliği nedeniyle değiştirilmesi mümkün olmayan; bireyler, toplumlar ve milletlerin algı, reaksiyon, ön yargı ve davranışlarını “seçilmiş zafer ve travmalarla” besleyerek belirleyen tarihini ve tarihsel geçmişini yok sayarak o ülkenin gününü yorumlamak ve geleceğine dönük projeksiyonlar üretebilmek olanaklı değildir.

Çünkü sosyo-psikolojik gerçekler her tepkisel davranış ve ulaşılmak istenilen hedeflerin olumlu ya da olumsuz mutlaka bir köken alanının bulunduğu, davranış kalıplarının doğru anlaşılması ve yorumlanmasının ancak bu köken alanların nedenselliklerinin çözümlenmesi ile olanaklı olduğunu göstermektedir.

Tarihle birlikte, yaşanan ve doğal kaynakları da içinde barındıran coğrafya; ülkeler ve halklarına yüklediği kaçınılmaz etkilerle, irdelenmek istenilen ülkelerin ulusal çıkar ve hedefleri ile bu hedeflere ulaşılmasını sağlayacak millî ve topyekûn stratejilerin oluşturulmasında bir ayrı başat etmen kimliğini taşır.

Elbette demografik yapı ve özellikleri de (nüfus ve nüfus alt grupları, eğitim düzeyi, içsel/ dışsal, zorunlu/ gönüllü göç hareketleri, doğurganlık, din, mezhep, dil, etnik köken, heterojen ya da homojen yapı gibi) irdelenen ülkelerin güç/zafiyet bileşenleri ile hedefleri ve bu hedeflere ulaşma kapasitesinin belirlenmesinde bir ayrı önemli etmen olarak karşımıza çıkar.

Bu temel etmenler “teknoloji, askeri güç, ekonomi, moral ve psikolojik faktörler, idari yapı ve sistem” gibi millî gücü oluşturan diğer etmenlerle de zenginleştirilerek bir ülkenin ürettiği milli strateji ve o stratejinin temelinde yatan hedeflerin ulaşılabilirlik açısından gerçekçi olup olmadığı analiz edilerek, davranış kalıplarının köken alanına inilebilir. Bu tür çalışmalarda yansızlık adına dogmalar ve duygulardan soyutlanarak determinist açıdan yaklaşım sağlayacak ayrı bir kurallar manzumesinin varlığının da unutulmaması gerekir.

Bu kurallar; özetle nesnellik, çok yönlülük, retrospektif bakışın yanıltıcı etkisi ve ideolojik körlükten kaçınmak, meselenin özüne inerek rasyonelliği aramak, kısa vadeli aldatici çıkarlarla uzun vadeli gerçek çıkar farkını saptamak, olayları üstyapı yerine altyapı ile irdelemek, iç-dış dinamik ve iç-dış politika ilişkileri ile etki/tepki bileşenlerini gözden kaçırmamak, neden/sonuç ilişkilerini doğru algılamak ve her olayda mutlaka birden fazla nedenin varlığına dikkat etmektir.

Köklü bir tarih ve imparatorluk (devlet) geleneği ile birlikte, yaşadığı coğrafyada bölgenin en kadim halklarından birisine sahip olan İran'ı yansızlıkla anlamak ve anlatabilmenin bölgesel güç dengeleri, bölgenin istikrarı ve gerek bölgesel gerekse küresel sürdürülebilir barış adına büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

1.648.000 kilometrekarelik yüzölçümü ile Türkiye'den iki kattan daha fazla coğrafi büyüklüğe sahip olan İran; Afganistan'la 936 km., Ermenistan'la 25 km., Azerbaycan'la 432 km., Nahçevan'la 179 km., Irak'la 1.458 km., Pakistan'la 909 km., Türkmenistan'la 992 km. ve Türkiye ile de 499 km. sınıra sahiptir. Hazar denizine 740 km. uzunluğunda kıyısı olan İran coğrafi konumu açısından bölgede Türkiye'den sonra ikinci hatta kimi stratejlere göre eş ya da konjonktürel gelişmelere koşut olarak birincil jeo-stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin Batı ve Doğu arasında yer alan yatay coğrafi konumunun sağladığı geçişkenliğe karşı coğrafyasının İran'a eş zamanla sunduğu yatay ve dikey konumu (geçişkenlik ve merkez özelliği) anılan ülke jeopolitiğine, jeostratejik açıdan ayrı artı değerler sağlamaktadır.

İran'ın Güney Kafkasya'dan Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan enerji kaynakları ve nakil hatlarına sahip bir bölgenin hemen ortasında yer alıyor olmasına bu ülkenin petrol ve doğal gaz kaynakları da eklendiği,¹ Hürmüz Boğazı üzerinden Umman Körfezi (Gulf of Oman) ve Basra Körfezi ile (The Persian

1 İran 158 milyar varil petrol rezervi ile dünya rezervlerinin %9.4 üne, (Dünya payı ikinci) 36 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile dünya rezervlerinin %18'ine sahiptir.(Dünya payı birinci)

Gulf) denize açılımı da dikkate alındığında jeo-stratejik ve jeo-politik önemi çok daha anlaşılır olmaktadır.

Varlığını sürdürdüğü coğrafyada yer alan baskın Arap kimliğine karşı farklı bir etnisiteye mensup olması (Fars) ve Müslüman olmakla birlikte yine bölgede başat Sünni mezhebinden ayrı olarak Şii yoğunluklu (%90) nüfusu İran'ın sosyo-politik ve özellikle psiko-politik yapılanmasını belirleyen en önemli etmenler arasında değerlendirilmektedir.

Etnik ve mezhepsel farklılıkları İran'da, tıpkı İsrail gibi (Yahudi ve Musevi) varlığını sürdürme, koruma kaygı ve reflekslerini başat konuma yükseltmiş, uluslararası ilişkilerinde ise kuşku ve güvensizlik temelli yaklaşımlar ön planda yer almaya başlamıştır.

Tehdit algılamalarının köken alanında yatan anılan etmenler, rejimi konsolide etme ve sürekliliğini sağlama bağlamında gereksinim duyulan "dış hasım ve düşman"ların varlığı ile bir arada değerlendirildiğinde İran'ın kimi aktörlerce "saldırgan" olarak değerlendirilen agresif politikalarının aslında varlığını sürdürme adına (Beka) güçlü olma gerekliliğinden kaynaklandığı tartışmaya açık bir sav olarak ileri sürülebilir.

Ne var ki başlangıcı salt güvenliğini sağlama ve varlığını sürdürmeye dayalı da olsa güçlü olma isteği, sahip olunan güç oranında değişime uğrayabilmekte ve eşliğinde gücün daha değişik alan ve amaçlarla kullanılması gündeme gelebilmektedir.

Anılan ve tarihte pek çok örneği bulunan bu paradoksal durumun, güçlü bir diplomatik birikim ve deneyime sahip olan İran tarafından köklü tarihten alınan dersler bağlamında yeterince bilindiğini akılcılık adına ummak isteriz.

İran'ı oluşturan ve davranışsallıklarını biçimleyen dinamikleri anlamak için, dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olan bu ülkenin tarihsel süreci ve özellikle baskın inanç olan Şii İslam anlayışı göz ardı edilmemelidir. Çünkü, İslam Devrimi, monarşik rejimi değiştiren bir hareket olsa da; İran, tarihsel sürekliliği en fazla ve köklü politik yapılardan biridir. Bu nedenle, 1979 İslam Devrimi, eşliğinde bir rejim değişikliğine neden olmuşsa da İran'ın; sosyo-politik dinamiklerinde köklü ve radikal bir değişim ve dönüşüm beklenmemelidir; çünkü kültürel antropoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji açılarından, geçmişin kalıcılığı ve yerleşik tortularının İran halkı üzerinde güçlü belirleyiciliği yadsınamaz boyutlardadır.

Şii inancı; bu inancın sosyal yaşam ile yönetsel yapıya etki ve yüklenimleri bağlamında İran'ın tarihsel ve etkin dinamiklerinden belki de en baskınıdır. Çünkü günümüz İran sosyo-politik ve sosyo-ekonomik ilişkileri ile İslam Devrimi'nin oluşturduğu yeni rejim, özünde Şiiliğin genel karakteristiklerini taşıması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Nükleer çalışmalar konusunda varılan ve aşamalar halinde yürürlük kazanacak anlaşma yakın gelecekte İran'ın Batı dünyasına entegrasyonunu sağlayacak olmasa da uluslararası sisteme etkin bir aktör kimliği ile dahil olmasının önünü açacak, mevcut paradigmalardaki bu radikal değişim doğaldır ki pek çok olumlu ve olumsuz gelişmeye eş zamanla eşlik ederek rekabet ve çıkar odaklı yeni yaklaşımlar, birliktelikler ve ayrışmalarla sonuçlanacaktır.

Çalışmanın son bölümünde özellikle Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunda neden olabileceği değişim ve olası kırılmalara da yer verilecektir.

1979 İslam Devrimine uzanan sürece, günümüz İran'ını belirleyen dinamiklerin anlaşılması açısından "Geç Modern Dönem" başlığı altında çalışmamızda ek olarak yer verilmiştir. Viyana'da varılan anlaşmanın en önemli aktörleri olmanın ötesinde İran siyasasında belirleyici konumları giderek yükselen Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ile Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin biyografileri de bir ayrı ek olarak çalışmamızda yer almıştır. Nihayet bölge gücü ve kimlik konumunun değerlendirilmesi bağlamında İran'ın askeri güç ve kapasitesine de verilen bilgileri tamamlayıcılığı açısından ayrıca yer verilmiştir.

Bu bağlamda İran'ın nükleer yolculuğu, P5+1 ülkeleri ile varılan anlaşma özelinde irdelenerek geleceğe dönük projeksiyonlara yer verilirken yukarıda özetle değinilen Şii inancının Tahran'ın davranışsallığı üzerindeki belirleyiciliği dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Bilgileri ve eleştirilerine sunulan çalışmamıza katkıları için Doktora öğrencisi Zekiye Nazlı Kansu (Marmara Üniversitesi) ve asistanım Ayşe Okşan Okur'a teşekkürlerimi sunarım.

Ercan Çitlioğlu

Yakın
Doğu
Enstitüsü

BÖLÜM -1-**İRAN'IN NÜKLEER YOLCULUĞU**

İran'ın nükleer yolculuğu yaklaşık 60 yıl önce (1957) günümüzde anılan ülkenin nükleer güç olma isteğine sert bir karşı duruş sergileyen ABD'nin desteği ve ilerleyen yıllarda Almanya, Fransa, Belçika gibi Avrupa Ülkelerinin teknik işbirliği ile gelişerek başlamıştır.²

ABD'nin anılan desteğinin nedenselliklerini çözebilmek için İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası ile özellikle soğuk savaş dönemini kısaca anımsamak gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sürerken 1943 yılında gerçekleşen Tahran konferansında müttefik ülkeler savaş sonrası İran'ın bağımsızlığını Tahran Deklarasyonu ile güvence altına almışlar ancak imzacı ülkelerden SSCB anılan anlaşmaya karşın İran'dan çıkmamış ve İran'ın kuzeybatısında (Güney Azerbaycan) kurduduğu özerk cumhuriyetler aracılığı ile bu ülkedeki varlık ve etkinliğini kalıcılaştırmayı seçmişti. (Ek:1)

İran petrollerinin işletilmesine ilişkin imtiyazlar da elde eden SSCB, ABD'nin baskıları üzerine anılan imtiyazlardan vazgeçmek ve İran'dan çıkmak durumunda kalmıştı.

İkinci Dünya Savaşının sonlanmasını izleyen yıllarda Sovyet Rusya'nın yayılmacı (ekspansiyonist) politikalarının hedefleri arasında Boğazlar nedeniyle Türkiye ve petrol kaynakları açısından İran'ın da bulunduğu haklı endişesini taşıyan ABD, Türkiye'ye yönelik talep ve tehditleri Ankara'nın NATO üyeliği ile dengelemişti.

SSCB'nin Çarlık Rusyasından başlayarak "sıcak denizlere inme" olarak adlandırılan politik hedeflerinin gerçekleşmesinde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kilit konumu nedeniyle, anımsanacağı üzere o dönemde Türkiye, Sovyet Rusya'nın Boğazların denetimi üzerinde söz ve hak sahibi olma yönünde ağırlaşan talepleri ile karşı karşıya kalmıştı.

İran'da ise petrolü millileştiren Başbakan Musaddık'ı İngiltere ile birlikte bir darbe (1953) ile görevinden uzaklaştırarak Şah Muhammed Rıza Pehlevi aracılığı ile kendisine bağlı ve uyumlu bir yönetim oluşturan (Bk.nız Ek:1) ABD ayrıca olası bir Sovyet askeri müdahalesine karşı İran'ın askeri güç ve kapasitesini artırma planını, kurulmasına öncülük yaptığı kimi bölgesel paktlar (CENTO, RCD) aracılığı ile de destekleyerek yürürlüğe koymuştu.

Bu bağlamda İran'da ilk nükleer çalışmalar 1957 yılında ABD'nin destek ve öncülüğü ile başlamış, aynı yıl Washington ve Tahran arasında nükleer teknolojinin sivil amaçlarla barışçıl kullanımını öngören "Barış için Atom Programı" adı altında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır.³

Sözü edilen anlaşmayı izleyen 1958 yılında İran Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı'na (IAEA-International Atomic Energy Agency) üye olmuş, 1959'da ise "Tahran Nükleer Araştırma Merkezi" ni kurmuştur.

² İran'ın nükleer programına başlangıç aşamasında destek verenler arasında ABD dışında P5+1 ülkeleri Fransa, Rusya ve Almanya'nın da bulunduğu bir ayrı ironi olarak not edilmelidir. (E.Ç.)

³ Simon, Jacqueline; "United States Non-Proliferation Policy and Iran: Constraints and Opportunities", Contemporary Security Policy, Vol.17, No:3, December 1996, s.371

Bu dönemde ABD; Türkiye, İran, Pakistan gibi dost ve müttefik ülkelerde nükleer araştırma merkezleri kurulmasına öncülük ederek bilimsel altyapı oluşturma çalışmalarına gerekli teknolojik desteği vermeye başlamıştır. Bu çerçevede ABD tarafından 1968 yılında Tahran Üniversitesine 5 megawatt gücünde bir araştırma reaktörü hibe edilmiş ve üniversite bünyesinde nükleer bir araştırma merkezi kurulmuştur. (Atomic Research Center Affiliated to Tehran University)⁴

1970 yılında İran, "Nükleer Silahların Yayılmasının Engellenmesi" ile ilgili anlaşma anlaşmaya (NPT-Nuclear Non-Proliferation Treaty) imza atmış,⁵ 1973 yılında ise "İran Atom Enerji Kurumu"nu (Sazeman-e Enerji-e Atomi-e İran) kurarak faaliyete geçirmiştir.⁶

1973 yılında yaşanan küresel petrol krizinin İran ekonomisine olumsuz etkileri üzerine Şah Rıza Pehlevi 1000'er megawatt gücünde 20 nükleer reaktör kurma programını uygulamaya koyarak 1974'de ilk altı reaktörün yapımı için harekete geçmiş, bu bağlamda Buşehr'de 1200 megawatt'lık bir reaktör kurulması için Almanya merkezli Kraftwerk Union (KWU) ile bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı yıl (1974) Fransa ile Benderabbas'ta 900 megawatt gücünde bir reaktör ve Belçika ile Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanarak İran'ın nükleer programı uygulama açısından ivme kazanmıştır. Bu gelişmelerle eş zamanla Şah Rıza Pehlevi, Avrupa'nın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Fransız Eurodiff'in yüzde on hissesini satın almıştır. 1979 İslam Devriminden sonra bu hisseler İran'a devredilmiş, ancak Fransa, ABD'nin girişim ve baskıları sonucu İran'a zenginleştirilmiş uranyum satma konusunda Şah döneminde varılan anlaşmayı yürürlüğe koymamıştır.

1979 İslam Devrimi sonrası Ayetullah Humeyni önderliğinde rejim, gerek aşırı maliyetli gerekse dini açıdan sakıncalı olduğu gerekçeleri ile nükleer çalışmaları yasaklamış, yeterli petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle Şah'ın nükleer politikasını israfla eleştirmişlerdir. Ne var ki nükleer çalışmaların Tahran tarafından yasaklanmamış olması halinde İslamî rejimin Batı ve özellikle Amerika karşıtı sert tutumu nedeniyle tüm anlaşmalar Batılı firmalar tarafından iptal edildiği için programın devamı yine de mümkün olmayacaktı.

Aslında sekiz yıl sürerek İran'ın insan ve ekonomik kaynaklarını büyük ölçüde tüketen savaş sırasında reaktörlerin inşa ve devreye alınma maliyetlerinin karşılanmasının son derece güç olduğu ve esasen devrim sonrası Batılı firmaların şantiyelerini kapatarak teknik personeli ile birlikte İran'dan ayrılmış oldukları dikkate alındığında, yürütülmesi pratikte mümkün olmayan nükleer çalışmaların rejim tarafından yasaklanmış olması Fars kültür ve düşünce sistematığının yansıması olan "ince bir onuru koruma ve zafiyetleri gizleme" politikası (facesaving operation) olarak ta nitelenebilir.

Rejimin yasaklama kararı aldığı ve yüklenici firmaların İran'dan ayrıldıkları dönemde KWU tarafından yapılmakta olan Buşehr-1 reaktör inşaatının yüzde 90'ı tamamlanmış, teknik donanımın ise yüzde 60'ı monte edilmiş bulunmaktaydı. Aynı oranlar Buşehr-2 reaktöründe yüzde 50 dolayında olup her iki tesis savaş sırasında Irak Hava Kuvvetlerince vurulduğu için büyük ölçüde zarar görmüştü.

Ancak İran'ın, Irak ordusunun yüksek ateş gücü ve modern silah sistemlerine dayalı üstünlüğünü büyük kayıplar verme pahasına insan gücü ile dengelemek istemesinin yarattığı moral ve fizik yı-

4 Günümüzde Türkiye Atom Enerji Kurumuna bağlı olarak faaliyetini sürdüren Çekmece Nükleer Araştırma Merkezindeki 5 megawatt gücünde reaktör aynı program dahilinde ABD tarafından Türkiye'ye hibe edilmiştir. (E.Ç.)

5 Sahimi, Mohammed; "Iran's Nuclear Program-Part-1: It's History", Payvand News, 2 Ekim 2003, <http://www.payvand.com/news/03/Oct/2003/html>, erişim tarihi 11 Ağustos 2015

6 Sahimi, Mohammed; "Iran's Nuclear Program-Part-1: It's History", Payvand News, 2 Ekim 2003, <http://www.payvand.com/news/03/Oct/2003/html>, erişim tarihi 11 Ağustos 2015

kim Tahran'ı savunma konsept ve stratejisinde yeni arayış ve planlamalara yöneltmiş, sonuçta Humeyni tarafından yasaklanan nükleer çalışmalara yine Humeyni'nin onayı ile geri dönmüş, eş zamanla Çin ve Kuzey Kore aracılığı ile güdümlü atma vasıtaları (füze) teknolojisinin geliştirilmesi ve üretimine hız verilmiştir.

Tahran'ın, İran'a yönelik tüm baskı ve ilerleyen yıllarda uygulamaya konulan ağır yaptırımlara karşın nükleer programını inat ve ısrarla sürdürmek istemesi başarılı bir propaganda ve algı yönetimi ile bilindiği üzere genelde İsrail karşıtlığı ve Tel Aviv'in nükleer silahlara sahip olmasına dayandırılmaktadır.

Ana nedenlerden birisi bu olmakla birlikte nükleer İsrail ve antisemitik faktörlerin İran'ın nükleer çalışmaları ve nükleer silah sahibi olma isteğinin tek gerekçesine dönüştürülerek gerçekleştirilen indirgemeci analizler büyük fotoğrafa bakıldığında gerçeği tümüyle yansıtmıyor olmaktan uzak görünmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere Irak savaşıyla alınan derslerle birlikte yaşadığı ve mutlak anlamda güçlü olmayı gerektiren coğrafyada İran'ın etnik ve mezhebi farklılığından kaynaklanan "öteki" duygusu, rejimi nedeniyle yalnızlaştırılmış ve dost olmayan ülkelerle çevrelenmiş olması anılan isteğin kökeninde yatan başkaca etmenler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İran'la, İslam Devrimi sonrası ilişkileri son derece gerginleşen ve bu ülkeyi küresel ölçekte planlamalarının MENA ve Orta Asya gerçekleştirmelerinde aşılması ya da uyumlu hale getirilmesi gereken bir engel olarak gören ABD'nin, İran'a sınırdaş kimi ülkeler üzerinden uyguladığı çevreleme politikası ile (containment policy) (Irak-Afganistan-Katar-Suudi Arabistan-Kuveyt-Türkiye gibi) Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'nda askeri varlığına dayalı tehdit algısının Tahran'ın nükleer güç olma isteğini daha da artırdığı bir ayrı sav olarak ileri sürülebilir.

Bu etmenlere İsrail dışında İran'ın çevre ülkeleri Rusya Federasyonu, Çin, Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silah sahibi oldukları da eklendiğinde, bir çatışma halinde konvansiyonel çözümlerin çok çabuk tükenebileceği yaşadığı coğrafyada askeri anlamda caydırıcılık elde edebilmek ve çevre ülkelere oranla demografik dezavantajlarını dengelemek adına İran'ın nükleer güç / silah sahibi olma isteği barışçıl bir çözüm adına daha anlaşılır ve gerçekçi bir zemine oturmaktadır.

Açıklanmasına çalışılan dışsal etmenlere bir ayrı ek olarak rejimin kendisini konsolide etmek, Fars Milliyetçiliği ve Şia'nın birleştirici öncülüğünde muhalefeti etkisizleştirmek için "dış tehdit ve düşman" kartını içe dönük politik bir enstrüman olarak kullandığı da unutulmamalıdır. Bütün bu iç ve dış etmenler İran'ın güçlü ulusal onur algısı ve Şia inancı ekseninde biçimlenen Fars Milliyetçiliği ile bir arada değerlendirildiğinde Tahran'ın nükleer yolculuğunun arka planını oluşturan mantık dokusunun anlaşılabilir özümsemesi daha da kolaylaşacaktır. Ne var ki İran'ın, İslam Devriminden hemen sonra yasakladığı nükleer çalışmalarına yeniden başlama kararı siyasi ve ekonomik alanlarda pratikte ciddi sorun ve gelişmelere neden olmuştur. İran'ın nükleer programının gerçekleşmesinde daha önce rol alan Almanya ve Fransa, çalışmaların başlamasına ilgi duymuş olsalar da ABD'nin baskı ve engellemeleri sonucu diğer Batılı ülkelerle birlikte devre dışında kalınca bu tür baskıların Batı ile ayrı kamplarda yer almaları nedeniyle üzerlerinde etkili olmadığı birincil planda Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Kore, ikincil olarak Hindistan ve özellikle Pakistan gibi ülkeler İran açısından zorunlu birer seçeneğe dönüşmüştür. Sonuçta İran'ın enerji kaynaklarına ihtiyacı olan ve ithalatlarının önemli bir bölümünü bu ülkeden gerçekleştiren nükleer teknolojiye sahip Çin, Hindistan ve Pakistan, Rusya ile birlikte Tahran'ın nükleer programının en önemli partnerleri olmuştur.

SIRA NU.	ÜLKE	GÜNLÜK İTHALAT MİKTARI (Varil)	ORAN (%)
1	ÇİN	543 000	10
2	HİNDİSTAN	341 000	11
3	JAPONYA	251 000	5,9
4	İTALYA	249 000	13,3
5	GÜNEY KORE	239 000	7,4
6	TÜRKİYE	217 000	30,6
7	İSPANYA	149 000	9,6
8	YUNANİSTAN	111 000	22,6
9	GÜNEY AFRİKA	98 000	25
10	FRANSA	78 000	3,7

Tablo: İran'dan 2011 Yılında En fazla Petrol İthal Eden 10 Ülke ve İthal Miktarları⁷

Bu sonuçla İran, silah sistem ve gelişkin askeri teknolojilerine ihtiyaç duyduğu Rusya ve Çin'e daha da yakınlaşır ve bağlı olarak Batı dünyasından uzaklaşmasını sürdürürken bir anlamda RF ve Çin'in bölgesel ve küresel çıkarlarına dolaylı olarak katkıda bulunan bir konuma evrilmiştir. Anılan sonucun günümüzde açığa çıkan bir ayrı ve önemli yansıması da İran'ın nükleer alandaki partnerlerinin çalışmalarına katkı payları ile malzeme ve teknoloji transferlerinin bir ölçüde denetim dışında kalmış olmasıydı.

Böylelikle Rusya ve Çin, İran ve vekil unsurları üzerinden bölgede başta ABD olmak üzere Batı dünyasına karşı stratejik ölçeklerde olmasa da taktik bir üstünlük elde ederler ve RF eski SSCB ülkeleri üzerinden de nükleer malzeme transferi yolunu açarken, İran denetimi tam anlamıyla mümkün olmayan birden fazla kanala sahip olarak nükleer programını geliştirerek uygulama olanağına kavuşmuştur.

Bu nedenle başta Almanya ve Fransa olmak üzere Batılı ülkelerin İran'ın nükleer programına, eşliğinde denetim olanakları getirilerek bilimsel destek ve teknoloji transferi yerine Tahran'ın anılan destek ve katkısı Doğu ülkelerinden sağlamak zorunda bırakılmış olmasının doğru bir tercih ve politika olup olmadığı sorgulanmasında yarar görülmektedir.

Nitekim bu çalışmanın amaç ve konusu ile doğrudan ilişkili olmamakla birlikte İran'ın dış tehdit algılamalarında en üst sıralarda bulunan, Irak'ta Saddam ve Panarabist rejimi ile Afganistan'da selefi Taliban'ın, ABD öncülüğünde müttefik güçlerce yok edilmesi/zayıflatılması, her ne kadar sonrasında bu ülkeler İran'ı çevreleme politikasının iki üssüne dönüşmüş olsa da Tahran üzerinde yarattığı rahatlatıcı etki ve İran'ın günümüz Irak'ı ile Suriye'de elde ettiği güçlü aktör kimliği, stratejik öngörü ve planlama

⁷ Dr. Önder, Ersoy, İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim, 2013, İstanbul, s.87

bağlamında ayrıca sorgulanarak irdelenmeye değer görülmektedir.

1986 yılından başlayarak Çin ve Arjantin'le işbirliği halinde nükleer çalışmalarını sürdüren İran, 22 Ocak 1989'da SSCB ile geniş kapsamlı bir anlaşma imzalamıştır. Teknolojik, ekonomik, bilimsel ve ticari alanlarda kapsamlı işbirliğine yönelik bu anlaşmayı 1992 yılında iki ülke arasında imzalanan "nükleer işbirliği" anlaşması izlemiş, yapımına Alman KWU tarafından başlanan ancak yarım kalan, ayrıca Irak Savaşı'nda hasara uğrayan Buşehr Nükleer Santral inşası 1995 yılında Rusya'ya verilmiştir.

Rusya'nın İran'ın nükleer çalışmalarında belirleyici bir konuma yükselmiş olması gerek ekonomik gerek siyasi nedenlerle Almanya, Belçika, İspanya, Arjantin gibi ülkelerle Çin, Kuzey Kore ve Pakistan'ın bu süreçte ilişki ağına girmelerini tetiklemiş, sonuçta üstün bir diplomatik beceri ve geleneğe sahip olan İran, enerji kaynaklarının sağladığı avantajı taktik hamlelerine ortak ederek kısa sürede yirmi dolayında nükleer tesise kavuşmuştur.⁸

2011 yılında enerji üretimine başlayan Buşehr nükleer santralının yanı sıra İran, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına 2012 yılında 17 nükleer tesis ile nükleer madde depolanan dokuz yeri deklare etmiştir.⁹

Bunlar nükleer araştırma reaktörleri olarak; Tahran, Isfahan, Ramsar, Bonab, nükleer santralleri olarak; Buşehr-1, Buşehr-2, Arak ağır su üretim tesisi, Natanz, Fordo ve Kahsan'da uranyum zenginleştirme tesisleri, Yazd ve Ardekan'da uranyum maden tesisleri ile Saghand, Gazvin, Meşhed, Ahvaz, Abadan, Gorgan'daki tesislerdir.¹⁰

İran'ın nükleer çalışmalarının, Tahran'ın ileri sürdüğü ve savunduğu yalnızca nükleer enerji üretimine mi yönelik olduğu yoksa eş zamanla nükleer silah üretimini de hedeflediği konularında süregelen tartışmalar, gerek UAEA'nın denetimlerinde ulaştığı ciddi kanıtlar, gerekse yüksek oranda uranyum zenginleştirme çalışmalarını askıya almaması üzerine Tahran'a uygulanan ağır yaptırımlarla sonuçlanan "Nükleer yolculuk", 14 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da varılan anlaşmayla dinlenme ve siyasi /ekonomik hasarların onarımı sürecine girmiş görünmektedir.

Çalışmamızın temel amacı anılan tartışmalara bir açıklık getirmek olmadığı için aşağıda İran'ın genel bir kuşku kaynağı olan nükleer çalışmaları ile ilgili olarak UAEA'nın kimi önemli bulgularına özetle yer verilecek ve sonrasında varılan anlaşmanın yürürlük kazanması halinde bölgesel ve küresel düzlemde olası jeopolitik ve jeostratejik değişim, kayma ve yansımalar incelenecektir.

İran'ın, UAEA'nın nükleer program ve çalışmalarının denetimi ile ilgili varılan anlaşma hükümlerine aykırı olarak son 18 yıldır yeni santrifüjler devreye alarak sayılarını 50 bine yükseltmeyi he-

⁸ <http://www2.dw-world.de/persion//Iran/Internet-presse/1.112170.1.html>. erişim tarihi: 10 Eylül 2015

⁹ IAEA, Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of security Council Resolution in the Islamic Republic of Iran, 25 May 2013, s.3

¹⁰ Harita; www.bbc.com/news/world-middle-east-11927720

defleyip, uranyum zenginleştirmeyi gizlilikle sürdürmesi ve bu bilgileri paylaşmaktan ısrarla kaçınması var olan kuşkulara haklılık kazandırmıştır. İran'ın Şubat 2003'de Natanz'da gazlı santrifüj uranyum zenginleştirme tesisi kurduğunu açıklamak zorunda kalması üzerine anılan tesiste, İranlı uzmanlarca gerçekleştirilen temizleme çalışmalarına karşın UAEA yetkilileri yaptıkları denetimde nükleer silah yapımına uygun oranda zenginleştirilmiş uranyum izlerine rastlamışlar, bu da İran'ın bazı gerçekleri saklayarak gizli bir program yürüttüğüne ilişkin kuşkuları daha da artırmıştır.

Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Isfahan ile Arak'ta uranyum ayırıştırma tesislerine ek olarak Arak'ta ağır su tesisinde nükleer patlama için gerekli yakıt olan plütonyum üretimi, Fordo'da (Fordow) yer altına inşa edilen nükleer zenginleştirme tesislerinin uzun süre UAEA'dan gizlenmesi ve kimi nükleer tesislerin askeri bölgeler içine inşa edilerek denetime açılmaması, İran'ın sivil amaçların dışında gizli bir gündem ve yol haritası olduğuna ilişkin kuşkuları gerçekliğe dönüştüren veriler olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın yazarı İran'ın tüm yalanlama ve itirazlarına karşın nükleer silah üretimine ilişkin gizli bir gündemi olduğu ve bu gündemin özellikle 1990'lar itibarı ile yürürlüğe girerek ciddi mesafeler alındığı kanaatini taşımaktadır. Yazar ayrıca çalışmada ayrıntılarına girilmeyen başkaca önemli veriler ve İranlı olmanın psiko-sosyal yapısı ile biçimlenen özgün mantık dokusunun başatlığında oluşan İran düşünce sistematığının bu kanaati desteklediği düşüncesindedir.

Bu konuda bilinenlerin dışında, açık kaynak bilgileri ile ulaşılabilecek mümkün olmayan "bilinmeyen", Viyana anlaşması öncesi İran'ın nükleer silah üretimine ne kadar yakın olduğudur. (Bu konuda üç aydan beş yıla uzanan bir süreyi işaret eden kimilerinin yansızlığı kuşkulu çeşitli açıklamaların varlığı anımsanmalıdır.)

BÖLÜM -2-**İRAN'IN GERİ DÖNÜŞÜ**

Dünya tarihinde ikili ya da çoklu bir anlaşma yoktur ki doğrudan ya da dolaylı tüm tarafları eşit ölçülerde memnun etsin. Tıpkı 14 Temmuz 2015'de Viyana'da P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanarak dünya genelinde ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılanarak görece bir rahatlama neden olan nükleer anlaşmanın Tahran sokaklarında sevinç, ABD yönetiminde memnuniyet, İsrail'de kızgınlık, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde görünür bir tedirginlik yaratarak Rusya Federasyonu'nca cesaret verici olarak nitelenmesi gibi.

Bu tabloya İran'a yönelik ambargo ve yaptırımların aşamalı olarak kalkması ile birlikte ortaya çıkacak dev bir pazarın kimler arasında nasıl paylaşılacağını bekleyen –aslında çoktan harekete geçen- ve güçlü bir rekabete hazırlanan kimi devletlerde katıldığında, küresel oyuna güçlü bir bölgesel aktör olarak geri dönen İran'ın yakın geleceğinin analizi gerekmektedir.

Ancak göz kamaştırıcı İran pazarı önünde ellerinde teklif çantaları ile kuyruğa giren Batılı ülkelerin, üçbin yıldır kaygan ve kırılğan bu coğrafyada varlığını sürdürme beceri ve başarısını gösteren İran'ın, yüzyılların deneyim imbiğinden süzülerek kurumsallaşmış faydacı kültür ve pragmatist politikalarını olası hayal kırıklıklarından kaçınmak adına dikkatlerden uzak tutmamaları gerekir.

Uzun, yorucu ve zaman zaman yaşanan sertleşme ve restlerle birden fazla defa kopma noktasına gelen ya da taktik bir uygulama olarak bilinçle bu noktaya getirilen nükleer müzakerelerin 14 Temmuz 2015 günü Viyana'da Coburg Sarayı'nda anlaşmayla sonuçlanarak imzalanmasının ardından belki de en anlamlı ve ilginç değerlendirme İsveçli saygın siyaset insanı Carl Bildt'ten gelmişti. P5+1 ülkeleri ve İran arasında varılan anlaşmayı, Vatikan'da Papa seçimine gönderme yaparak "*Viyana'da Coburg Sarayı'ndan beyaz duman yükseldi*" tweet'i ile açıklayan Bildt'in, anılan dumanın renginde gelecek dönemlerde bir değişiklik olup olmayacağı yönündeki düşünceleri bilinmiyor olsa da genelde olumlu karşılanan anlaşmaya kuşku ve memnuniyetsizlik duyan çevrelerin varlığı önümüzdeki süreci gerek yürürlük gerekse kalıcılık açısından mevcut koşullarda kırılğan olmasa da hassas bir hale getirmektedir.

İran'da Devrim Muhafızları Komutanı Tümgeneral Caferi'nin eleştirilerine ek olarak (*bk.nız Cevad Zarif Ek:2*) İran Meclis Güvenlik ve Dış İlişkiler Komisyonu üyesi Muhammed Kavseri'nin tıpkı Caferi gibi "*İran'ın kazanan taraf olmadığını*" açıklaması ve bu açıklamaya özellikle üniversite gençliği üzerinde etkin gücü olan "*İran'ın Çıkarlarını Koruma Konseyi*"nin "*İran'ın kırmızı çizgilerinin çiğnendiği ve gerçeklerin halktan gizlendiği*" eleştirisi ile katılması, eğer İran'ın öteden beri ustalıkla yürüttüğü "*iç dinamikler ve muhalefeti dengeleme*" politikasının bir yansıması değilse, Tahran'da kimi çevrelerin olası bir aksama ya da yol kazasına karşı ön hazırlık yaparak pozisyon aldıklarının söylenmesi yanlış olmayacaktır.

İran dini lideri Ayetullah Hamaney, Ramazan Bayramı namazı sonrası Tahran'da, televizyonlarda yayınlanan konuşmasında "*küstah Amerika yönetimine karşı politikamızda bir değişiklik olmayacak. Değişik bölge ve dünya meseleleri ile ilgili Amerika'yla bir görüşme ve anlaşmamız söz konusu değil. Varılan anlaşma yürüsün ya da yürümesin, bölgedeki dostlarımızı terk etmeyeceğiz. 10–12 yıldır İslam Cumhuriyeti ile giriştikleri mücadeleyi bugün başka çareleri olmadığı için binlerce santrifüjün çalışmasını, nükleer endüstrinin araştırma ve geliştirilmesinin devamını kabul etmek zorunda kaldılar.*"

diyerek¹¹ bir yandan İran'ın, ABD ve bölgesel politikalarında bir değişiklik olmayacağını vurgularken öte yandan varılan anlaşmanın ülkesinin lehine olduğunu kayda geçirmiştir. Cumhurbaşkanı Ruhani ise "Kavga ile teslimiyet dışında bir üçüncü yol bulduk" sözleri ile anlaşmaya destek vermiştir.¹²

Ruhani İran televizyonlarında yayınlanan konuşmasında ayrıca; (14 Temmuz 2014) "insanlık dışı ve zorba yaptırım rejiminin sona erdiğini" vurgulayarak "bugün İran aleyhindeki zulüm ve yanlış ithamların son bulduğu ve dünyada yeni işbirliklerinin başladığı gündür." demiş ve İran'ın, "nükleer faaliyetlerinin devamı, tüm yaptırımların kalkması ve nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyinden çıkarılması" olarak özetlenecek amaçlarına ulaştığını açıklamıştır.

Hamaney ve Ruhani'nin anılan konuşmaları; anlaşmaya çok fazla ödün verildiği gerekçesi ile muhalefet eden çevreleri yatıştırmak ve İran'ın ABD karşıtlığında başatlanan dış politikası ile isim vermemekle birlikte özellikle Suriye, Irak, Lübnan'a yönelik tutumlarında bir değişiklik beklenmemesi gibi gerek iç politikaya gerekse dış dünyaya yönelik mesajlar olarak değerlendirilebilir.

Nitekim Başkan Obama da, Başkan yardımcısı Joe Biden ile birlikte anlaşma öncesi yaptığı bir açıklamada; "barışa şans veriyor muyuz? Belki: bu görüşmelerimizin ilk yarısı" diyerek "Si vispacem para bellum- Barış istiyorsan savaşa hazır ol" Roma maksimi ile mevcut duruma bir gönderme yapmış¹³ ve İran'a güçlü bir uyarı göndermişti.

Anlaşma sonrası ABD'de Cumhuriyetçi kanattan yönetime sert eleştiriler gelmiş, Arkansas senatörü Tom Cotton'un; "Bu anlaşma ambargoların kalkması ile birlikte İran'a 150 milyar dolarlık bir rahatlama getirecek. Kaldı ki bu anlaşma konvansiyonel silah ambargosu ve balistik füze yasağını da kaldırıyor. Sonuçta anlaşmanın her hükmüne uysalar bile bu onların 8-10 yıl sonra nükleer silah sahibi bir ülke olma yolunu açmış bulunuyor."¹⁴ sözlerine Cumhuriyetçi senatör John Mc Cain de katılarak; "nükleer çalışmaları sınırlanan İran'ın konvansiyonel silah ve füze kabiliyetini artıracağından endişe ederim. İran'ın Orta Doğu'da kanserojen tutumunun değişeceğine inanmıyorum" demiştir.¹⁵

Temsilciler Meclisi sözcüsü Cumhuriyetçi John Boehner ise; "Yönetimin, silah ve füzelerle ilgili ambargo ve yasaklamaların kaldırılmasını kabul ettiğine inanmak dahi istemiyorum." diyerek eleştiri dozunu daha da artırmış, adı cumhuriyetçilerin Başkan adayları arasında geçen Marco Rubio da "çok verildi, az alındı" açıklaması ile Boehner'e katılmıştır.¹⁶

New York Times 14 Temmuz 2015'de yayınladığı bir yorumda "nükleer güç, İran'ın Orta Doğu'yu destabilize etmek için sahip olduğu kartlardan sadece bir tanesi. Gelecek yılların riski, İran'lı generallerin Hizbullah'ın güç ve etkinliğini artırmaları ve Esad'a daha yoğun destek vermeleridir." görüşüne yer vererek cumhuriyetçi kanada mensup senatör ve temsilciler meclisi üyelerinin açıklamalarına katılmıştır.

Başkan Obama'nın yoğun eleştirilere karşı NATO'nun son savunma konseptinde yer alan ifadelerden esinlenerek "gerektiği her yer ve her zaman" (where necessary, when necessary) İran'da gerekli denetimlerin yapılacağına ilişkin açıklamasına 14 Temmuzda New York Times'dan gelen yanıtta

11 The Wall Street Journal, Aresu Eqabali, Asa Fitch, 18 Temmuz 2015)

12 Financial Times, 15 Temmuz 2015

13 IRNA, 15 Nisan 2015

14 The Wall Street Journal, Gordon Lubold-Felicitis Schwartz, 19 Temmuz 2015

15 IRNA, 15 Nisan 2015

16 Wall Street Journal, 19 Temmuz 2015

ise şu görüşe yer verilmiştir; “İran’ın tüm nükleer tesisleri tahrip edilse bile İranlı bilim adamlarının son 25 yıldır çalışmaları ile edindikleri bilgilerin hafızalarından silinmesini hiç kimse gerçekleştiremez.”

ABD’de anlaşmaya açık bir kuşkunun varlığında olumsuz yaklaşan kimi Cumhuriyetçi Kongre üyelerinin yanı sıra güçlü destek veren üyelerin de bulunduğu ayrıca not edilmelidir. Örneğin Kongre üyesi Hank Johnson, 15 Temmuz 2015 günlü The Guardian gazetesinde yayınlanan yorumunda; “Ben İran’la varılan nükleer anlaşmaya olumlu oy vereceğim çünkü savaş değil barış istiyorum. Kongre barış isteyerek anlaşmayı destekleme ya da çatışma arasında bir seçim yaparak kararını vermelidir. Barışı seçmek için bir şansımız var. Bu kongrenin tarihin doğru tarafında yer alma zamanıdır.” görüşüne yer vermiştir.

Kings College’den Pascal Carlucci 15 Temmuz 2015’de Daily Telegraph’da yayınlanan yazısında; “İran’ın nükleer programının derecesini düşürmek nükleer silah üretme kapasitesinin sonlandığı anlamında değildir.” görüşüne yer vererek bu konudaki tartışmaların görünür gelecek içinde süreceğinin işaretini vermiş görünmektedir.¹⁷ Nitekim anlaşma sonrası Batı basınında yer alan hemen tüm yorumların ortak noktası, İran’ın sivil amaçlı nükleer programını askeri nükleer çalışmalara dönüştürmesinin güçleştiği ve en az bir yıl süre ile nükleer silah üretebilme kapasitesine sahip olamayacağıdır.

Bu yorumlardan da anlaşılın İran’ın nükleer silah üretme imkân, kabiliyet ve kapasitesinin ötelendiği ancak sonlanmadığıdır.

Lozan görüşmelerinden başlayarak İran’la yürütülen nükleer müzakerelere beklendiği üzere şiddetle karşı çıkan İsrail Başbakanı Natenyahu, Viyana anlaşmasının İsrail’in varlığını tehdit ettiğini ileri sürmüş, İsrail Hükümet sözcüsü Mark Regev ise anlaşmanın “çok tehlikeli bir adım ve İran’ın tek amacının nükleer silah üretmek olduğunu” açıklamıştır.

RF Dışişleri Bakanı Lavrov ise anlaşmanın bölgesel ve küresel barış adına büyük bir kazanım ve bir hakkın tanınması anlamında olduğunu söyleyerek Putin ile birlikte güçlü bir destek vermiştir.

Anlaşma sonrası Batı basınında yer alan yorumlarda İran Cumhurbaşkanı Ruhani, ABD Başkanı Obama, RF Devlet Başkanı Putin ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad kazananlar hanesinde gösterilirken Suudi Arabistan Kralı Salman bin Abdulaziz, İsrail Başbakanı Binyamin Natenyahu ve IŞİD lideri Ebu Bekir el Bağdadi kaybedenler sıralamasında yer almaktadır.¹⁸

Nitekim Viyana anlaşmasını izleyen süreçte RF’nin Suriye’de IŞİD’le mücadele gerekçesi ile askeri varlığını artırmasının yanı sıra bu ülkede konuşlandığı savaş uçakları ve Hazar filosu ile fiilen müdahalede bulunmaya başlaması, İran’ın, Irak ve özellikle Suriye’deki askeri varlığının yine IŞİD’le mücadele bağlamında eleştiri konusu yapılmaktan giderek uzaklaşması Bağdadi’nin kaybeden kişi tanımlamasını doğrular görünmektedir.

ABD ve RF’nin, Fransa dışındaki AB ülkelerinin de desteğini alan Esad’lı bir geçiş dönemi üzerinde vardıkları uzlaşma ise Beşar Esad’ın kazananlar arasında yer almasını sağlamış görünmektedir.

Belirleyiciliği ve etki gücünün yüksekliği açısından ağırlıklı ABD kaynaklı eleştirilerle İran’da seslendirilen olumlu/olumsuz görüşler, Rusya ve İsrail’den seçilmiş örneklerin verildiği bu bölümün te-

¹⁷ Daily Telegraph, Pascal Carlucci, 15 Temmuz 2015

¹⁸ The Guardian, Iran nuclear deal: the winners and losers, Ian Black, 14 July 2015

mel amacı, anlaşmanın, asal tarafları İran ve ABD’de nasıl algılandığının, kabul ve tepkiler bağlamında örneklenmesidir.

2.1. İsrail-Suudi Arabistan

ABD’de Cumhuriyetçiler, İran’da radikal muhafazakâr-larca sonuçları açısından belirgin bir kuşku ve fazla ödün verildiği ortak eleştirileri ile karşılanan, İsrail ve Suudi Arabistan’ın anlaşılır ve beklenen nedenlerle karşı çıktığı nükleer anlaşmanın, İran’ın nükleer silah üretme yetenek ve kapasitesini ne ölçülerde engellediğinin anlaşılması için bu bölümde Viyana Anlaşması’nın ilgili maddelerine özetle yer verilecektir.

Ancak daha önce İran’ın nükleer silah üretme kapasitesi sınırlanarak, nükleer programının sıkı bir denetim altına alınmış olmasından İsrail ve Suudi Arabistan’la birlikte Körfez Emirliklerinin memnuniyet duymaları gerekirken anılan ülkelerin endişeleri ve özellikle Netanyahu’nun sert karşı çıkışlarının nedenselliklerinin incelenmesine çalışılacaktır.

Natenyahu’nun, Washington’un bölgedeki stratejik ortağı ve anılan ülke ile çok güçlü ilişkileri bağlamında “ABD’yi büyük şeytan, İsrail’i küçük şeytan” ilan eden İran’la varılan anlaşmada, ABD’nin öncü ülke konumunu kabul edemediği söylenebilir. Buna ek olarak İran karşıtı görüş ve söylemlerine karşın Obama yönetiminin anlaşma konusunda sergilediği liderliğin, Netanyahu’nun İsrail’de siyasi konum ve pozisyonunu zayıflattığını düşündüğü psikopolitik bir sav olarak ileri sürülebilir.

Coğrafi küçüklüğünün stratejik derinlik açısından yarattığı dezavantajı üstün ve yüksek askeri teknoloji ile dengeleyen İsrail’in, İran’ın nükleer silah sahibi olmasından çok, anılan anlaşma ile elde edeceği “onaylanmış bölge gücü” kimliğinden rahatsızlık duyduğu güçlü bir olasılık kimliğinde değerlendirilmektedir.

Ayrıca Batı ile yumuşama sürecine giren ilişkileri ve son dönemde Irak ve Suriye’de IŞİD, El Kaide, El Nusra eksenli Sünni (Selefi) radikalizmine karşı aktif mücadelesinin ABD-İran arasında adı konulmamış taktik bir ittifaka neden olarak anılan ülke üzerinde Batının baskı gücünün zayıflayacağından duyduğu endişenin Netanyahu’nun karşı çıkış dozunu artırdığı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kendisine yönelik ve ağır bedelleri olan yaptırımlardan kurtulmuş İran’ın giderek güçlenen politik ve ekonomik bir aktör olarak bölgede yeni bir kimlik ve konumla yer almasının neden olacağı jeo-stratejik kaymaların olası sonuçlarının İsrail’in endişelerine temel oluşturduğunun ileri sürülmesi yanlış olmayacaktır.

ABD karşıtlığında, kuşku bir nükleer program yürüterek, çalışmalarını ve tesislerini denetime açmayan bir İran’la mücadelenin pratikteki kolaycılığına alışmış, İran’ın mevcut olumsuz konumunu güçlü bir avantaj kimliğinde kullanarak uygulamadaki politikalarının haklılığına dayanak yapan İsrail’in kendisini yeni bu duruma uyarlaması doğaldır ki iç politikasında özellikle şahin kanat açısından kimi sıkıntılara neden olabilecektir.

Varılan anlaşma ile birlikte kendisine karşı askeri güç kullanma opsiyonunun masadan kalktığı İran ise –bu opsiyonun kullanılması gerçekte yakın geçmiş ve görünür gelecekte mümkün değilse de– bölge gücü kimliğini pekiştirmek için konjonktürün kendisine sağladığı zamansal ve fiziksel olanaklardan yararlanarak paramiliter aktivitelerine daha da ağırlık verme olanağına kavuşacak görünmektedir.

İsrail dışında Suudi Arabistan ve ülkelerinde yoğun bir Şii nüfus barındıran Körfez Emirlikle-

rinin endişelerinin ise tam da bu noktada ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Son yıllarda silahlanmaya büyük önem veren ve ekonomik gücünü de kullanarak Sünni/Selefi mezhepçiliğin merkezine dönüşen ve Müslüman Kardeşler karşıtlığı nedeniyle Arap Dünyasının lideri konumundaki Mısır ile yakınlaşan Suudi Arabistan, İran başatlığında Şii dünyası ile ezeli rekabet ve anlaşmazlığının Tahran'ın genişleyen manevra alan ve olanakları nedeniyle evrilebileceği yeni boyutlardan endişe duymaktadır.

Suriye, Irak, Libya, Yemen, Nijerya, Somali ve Afganistan'da yaygınlaşan ve tırmanan Sünni/Selefi radikalizmi nedeniyle Batı'nın, Şii dünyasının lider ülkesi İran'ın revizyonist politikaları bağlamında Şiiliğe karşı var olan olumsuz ve güvensiz yaklaşımı giderek Sünniliye kaymaya başlamış bulunmakta ve Selefi radikal örgütlere güçlü desteği bilinen Suudi Arabistan'ın, enerji kaynaklarının politik koruması altında olmasının avantaj ve gücü giderek erozyona uğramaktadır. (11 Eylül saldırısına katılanların çok büyük bir çoğunluğunun Suudi kökenli olduğunun ABD'de not edilmiş olması unutulmamalıdır.) Viyana anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte İran'a uygulanan yaptırım ve ambargoların kalkması sonucu Eurasian Enerji mimarisinde güçlü bir oyuncu kimliği ile yer alacak Tahran, bu alanda da Suudi Arabistan ve Körfez Emirliklerinin dominasyonunu zayıflatacak görünmektedir.

Bu gelişmelere ülkesindeki Şii nüfus, Tahran'ın vekil unsurları ile paramiliter güç ve aktiviteleri kullanmadaki ustalığı, bölgesinde ekonomik ve politik açılardan rahatlayarak gücünü giderek artıracak olması da eklendiğinde önümüzdeki süreçte Suudi Arabistan'ın bireysel hak ve özgürlükleri sınırlayan, anti demokratik, monarşik ve teokratik yapısının Batı dünyasında eleştirel açıdan sıkça gündeme gelmeye başlaması sürpriz bir gelişme olmamalıdır.

Bu bağlamda Viyana anlaşmasının bölgedeki güç ve manevra alanını genişleterek çeşitlendirdiği ve arttırdığı İran'a karşı, jeopolitik ve jeostratejik parametrelerdeki değişim ve kaymalar sonucu, İsrail ve Suudi Arabistan'ın oyun alanları daralarak sıkışmakta ve bölgede yeni denklemlere dayalı yeni dengeler oluşmaya başlamaktadır. Nitekim Suudi Arabistan eski istihbarat Başkanı Prens Bender bin Sultan'ın ABD'nin desteği olmadan İran'a askeri müdahaleye hazır oldukları ve "*bölge güçlerinin Amerika'ya inançlarını kaybettikleri*" şeklindeki açıklaması Yemen'de İran'la örtülü bir savaş içinde olan Suudi'lerin korku ve endişelerinin açık bir yansıması olmalıdır. (Bu değişimin etki alanına giren bir başka ülke olan Türkiye ise sonuç bölümünde incelenecektir.

Her ne kadar bölgede yerleşik ülkelerin yanı sıra amaç ve çıkarları ayrışan pek çok devlet düzeyinde ve devlet dışı aktörler (non state actors) varsa ve bu durum karmaşa, kargaşa, belirsizliğin egemen olduğu bir ortam yaratarak gelecek öngörülerini üretmenin önünde engel görünse de, Brian Arthur'un, Karmaşa Kuramı'nda (complexity theory) olduğu gibi tüm bunların arkasında yine de net sonuçlar bulunmaktadır. Nitekim bu kuramdan çıkışla MENA (Middle East and North Africa- Ortadoğu ve Kuzey Afrika) ülkelerinde görünürdeki kaotik ortam ve karmaşa nedeniyle anlaşılması ve yorumlanmasında zorlanılan olayların kimi net ve hiç de karmaşık olmayan sınırların değişimi ve yeni küçük devletlerin oluşumu gibi olası sonuçları Irak ve Suriye özelinde ufuk hattına düşmeye başlamış bulunmaktadır.

2.2. ANLAŞMANIN ANA HATLARI

İsrail ve Suudi Arabistan'ın tepkisellik nedenselliklerinin açıklanmasına çalışıldıktan sonra anlaşmanın temel maddeleri aşağıda verilerek; bu bölümde "Tahran'ın nükleer silaha erişimi engellendi mi ve taraflar neler kazandılar" gibi yaygın sorulara yanıt aranacaktır.

İlgili ülkeler parlamentolarında onaylandıktan sonra aşamalı olarak yürürlüğe girecek ve 5-10-15 yıllık dönemleri kapsayan anlaşmanın maddelerine bakıldığında temel amacın İran'ın nükleer silah üretmesini engelleyecek (geciktirecek) ancak sivil amaçlı nükleer programının kabul edildiği bir içerik görülmektedir.

Nükleer silah yapımında kullanılan belli oranda zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum üretimini yasaklayan, yüksek oranlı stokların %98'inin ülke dışına çıkarılması ya da imha edilmesini öngören anlaşmada ağırlığın uranyum zenginleştirmede temel araç olan santrifüj sayısına verildiği gözlemlenmektedir.

İran'da muhtelif tesislerde faaliyette olan ve bir bölümü (Hollanda yapımı-Urenca) eski nesil 19.000 santrifüjün –ki Tahran tarafından sayılarının 50.000'e yükseltilmesi planlanmaktaydı- 6014'e indirilerek bunlardan 5.000'inin Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi'nde devreye alınması ve 15 yıl süre ile %3,67 oranın üzerinde uranyum zenginleştirme yapılmaması, çalıştırılmasına izin verilen 5.000 santrifüj sayısında 2025 yılına kadar artırıma gidilmemesi, Arak ve Fordo tesislerindeki yeni düzenlemelerle birlikte anlaşmanın omurgasını oluşturmaktadır.

Plütonyum üretiminde kullanılan Arak Ağır Su Tesisi ve yeraltında inşa edilen Fordo nükleer tesisi, nükleer ve fizik araştırma ve teknoloji geliştirme merkezlerine dönüştürülerek izotop üretimi gibi (Fordo) konularda kullanılacak, İran 15 yıl süre ile yeni uranyum zenginleştirme ve ağır su tesisi kurmayacak, Arak'taki tesiste mevcut ağır suyun plütonyum seviyesi ise düşürülecektir.

Böylelikle İran'ın nükleer programının en önemli iki tesisi olan Arak ve Fordo yeni düzenleme ile araştırma ve teknoloji merkezlerine dönüştürülerek varlıklarını korumakla birlikte nükleer silah üretme kapasiteleri sonlandırılırken bir diğer önemli tesis olan Natanz'da santrifüj sayısı sınırlandırılmış (2025) ve uranyum zenginleştirme oranı nükleer silah yapımı için gerekli oranın altına düşürülmüştür (2015). İran'ın nükleer kapasitesi askeri anlamda büyük ölçüde 10 ve 15 yıllık sürelerle sınırlandırılırken uygulanmakta olan konvansiyonel silah ambargosunun beş yıl, füzelerle ilgili yasağın sekiz yıl süre ile yürürlükte kalması üzerinde ayrıca uzlaşmaya varılmıştır.

BM denetçilerine haklı gerekçelere dayalı olmak kaydı ile İran'ın nükleer tesis ve programını denetleme yetkisi veren (askeri bölgeler içinde yer alan tesislerin denetimi ayrı bir prosedüre tabi olması kaydı ile) anlaşmaya göre ayrıca P5+1 ülkeleri ve İran arasında yılda iki kez bakan düzeyinde toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.

Bunlara karşılık İran'ın mevcut nükleer tesislerinin kapatılması yerine, dönüştürülerek ve sınırlandırılarak faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanınmış, %3.67 üst limit olmak üzere uranyum zenginleştirme, belli bir santrifüj sayısı (5000) ve tonaj ile kabul edilmiş, İran'a uygulanan yaptırımlarla ilgili yedi BM Güvenlik Konseyi kararının iptal edilmesi (İran'ın dondurulan parasal varlıklarının serbest bırakılması dahil) karara bağlanmıştır.

150 sayfayı bulan teknik ve denetim mekanizmalarını da içeren son derece ayrıntılı anlaşmanın omurgasını oluşturan yukarıda yer verilen maddelere bakıldığında taraflar açısından iki önemli noktanın öne çıktığı görülmektedir. P5+1 ülkeleri açısından bakıldığında İran'ın nükleer silah yapımı için gerekli olan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum üretim kapasitesi minimum on yıl süre ile sınırlandırılmış, (2/3 oranında) getirilen denetim mekanizmaları ve aşamalı yürürlük planlamaları ile Tahran'ın anlaşmaya aykırı davranış ve uygulamaları garanti altına alınmıştır. Ek olarak İran'ın bölge ülkelerince bir tehdit olarak algılanan güdümlü ve balistik füzelerle ilgili alım ve teknoloji transferi yasağına 8, konvansiyonel silah ambargosuna 5 yıl süre ile devam edilmesi kararlaştırılarak var olan kapasitesinin artmasının engellenmesine çalışılmıştır.

İran'ın güdümlü atma vasıtaları teknolojisini Rusya, Çin ve Kuzey Kore'den elde ederek geliştirdiği ve dönüştürdüğü düşünüldüğünde bugüne kadar pratikte çalışmadığı bilinen anılan yasağın Rusya ve Çin'in Viyana anlaşmasının imzacı iki üye olmalarına rağmen etkili bir uygulamaya dönüşmesi oldukça kuşkuyla görünmektedir.

İran ise esasen nükleer silah üretme çalışması yaptığı suçlamasını sürekli olarak reddettiği için "olmayan bir şeyin engellenmiş ya da yasaklanmış olmasından çok" nükleer programı ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin Viyana anlaşması ile onaylanmış olduğu olgusunu öne çıkarmakta, nükleer tesislerinin kapatılması talebi ile oturlan masadan, anılan tesislerin dönüştürülerek faaliyetlerini sürdürmesine olanak sağlayarak kalkmış olmayı bir kazanım, haklarının kabulü ve haksızlığın sonlanması anlamında yorumlamaktadır.

Anlaşma sonrası İran basınında yer alan haberlerde santrifüj sayısının düşürülmesi, uranyum zenginleştirmedeki oran, ne kadar zenginleştirilmiş uranyum elde edileceği, yasak ve sınırlama süreleri, esasın gözden kaçmasına neden olan ayrıntılar şeklinde yorumlanmaktadır. İran basınına göre aslolan Tahran'ın sivil amaçlı nükleer programı ile zenginleştirilmiş uranyum elde etme hakkının kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim IRNA, 14 Temmuz 2015 günü "*Tarihi anlaşmaya varıldı, İran artık yaptırım altında değil*" başlığı altında anlaşmayı değerlendirerek yayınladığı haber bülteninde¹⁹ –ki devletin resmi görüşünü yansıtmaması ve İran halkını yönlendirmesi bakımından önem taşımaktadır- aşağıdaki hususlara yer vermiştir;

"Batı, İran'ın ret ettiği barışçıl nükleer programını kabul etti. İran'ın nükleer teknolojisi, nükleer yakıt ve zenginleştirilmesi Birleşmiş Milletler tarafından kabul edildi. Yaptırımlar kalkarken kapatılmaları istenilen nükleer tesisler çalışmalarını sürdürecektir. Uranyum zenginleştirme çalışmaları yasaklanmadı ve devam edecek. IR-4, IR-5, IR-6, IR-8 Santrifüjleri kalmayı sürdürecektir. Arak tesisi modernize edilerek son teknoloji ile yeni laboratuvar ve ekipmanla çalışmaya devam edecek. Silah ambargosu beş yıl sonra kalkacak. Sivil amaçlı uçak alım yasağı sona erecek. Aralarında İran Merkez Bankası, İran Hava Yolları, İran Milli Petrol Şirketinin de bulunduğu 800 kurum ambargo listesinden çıkacak."

IRNA'nın bülteninde yer alan başlıklara bakıldığında İran'ın Çıkarlarını Koruma Konseyince yapılan "gerçeklerin halktan saklandığı" açıklaması anımsansa da bültenin, adı cumhuriyet olmakla birlikte "rekabetçi otokrat" rejimlerde devlet eli ile yürütülen propaganda ve algı operasyonlarının klasik bir örneği olduğu söylenebilir.

Bültende yer alan başlıklara bakıldığında İran yönetiminin, halk ve daha önemli olmak üzere-

¹⁹ IRNA, Historic Nuclear Deal Reached, Iran no Longer Under Sanction, 14 Temmuz 2015, Tahran

re muhalif çevreler üzerinde nükleer programla ilgili en küçük bir ödün verilmediği, nükleer tesisler ve programın aynen devam ettiği ve yaptırımların tümüyle kalktığı algısının yaratılmasına çalışıldığı görülmektedir. Örneğin bültende Natanz ve Fordo'dan hiç söz edilmez ve tipleri belirtilerek santrifüjlerin çalışmaya devam edeceği öne çıkarılırken santrifüj sayısı ve uranyum zenginleştirme oranında düşüş ile 10 ve 15 yıl süreli sınırlama ve yasaklamalara değinilmemekte aksine nükleer programın BM tarafından tümüyle onaylandığı açıklanmaktadır.

İran gibi bilgiye erişim ve sosyal medya kaynaklarının sınırlı olduğu bir ülkede bu bilgiler bir süreliğine doğru kabul edilse de gerçeklerin mutlaka ortaya çıkmasının kaçınılmazlığı karşısında uygulanan yöntemin zaman içinde yaratması kuvvetle olası bumerang etkisi, yönetimin toplum üzerinde güvenilirlik ve inandırıcılığı açısından herhalde yanlış bir değerlendirmeye eşlik edecek görünmektedir.

İran'ın bölgesel güç konumunun onaylandığı ve önünün açıldığı ancak küresel aktör ligine çıkışının engellendiği anlaşma mevcut rejimin uluslararası arenada meşruiyetinin kabul edilmesi anlamına da gelmektedir.

Varılan anlaşma sonrası İran her ne kadar nükleer silah üretmekten belli bir süre için uzaklaştırılmış ve nükleer kulüp ligine terfi engellenmiş olsa da bölgesinde çok daha aktif ve etkin bir konuma yükselme olanağını elde etmiş görünmektedir. Yaptırımların sonlanması, dondurulmuş kaynakların serbest bırakılması sonucu ekonomisi ve bağılı olarak refah düzeyi artacak İran'da muhalefet güçsüzleşebilecek, bağılı olarak gerçekleştirmek istediği reformlar konusunda Ruhani rahatlayabilecektir.

İran'a yönelik diplomatik yalnızlaştırmanın (tecrit) sonlanması Tahran'a Batı ile barışarak uzun vadede çağdaş dünyaya entegrasyon yolunu açabilecek, yaptırımların kalkması ile birlikte ithal edeceği teknoloji, enerji kaynaklarının optimum kullanımı ve ekonomiye güçlü bir şekilde kazandırılmasına eşlik edecektir. Başta ABD olmak üzere Batı ile yumuşayacak ilişkileri Ortadoğu'da soft/smart power (yumuşak ve akıllı güç) kullanmasına karşı çıkışları minimize edeceği için İran'ın bölgesinde emperyal/ revizyonist etkisi artış trendine girebilecektir. Yaptırımların kalkması ile birlikte İran'ın dev bir pazar olarak açılması, bu pazarda pay sahibi olmak isteyen batılı ülkeleri Tahran'ın bölgesel emperyal ve revizyonist uygulamalarına daha toleranslı hale getireceği için oyun alanı genişleyecek olan İran giderek daha da avantajlı bir konuma yükselebilecektir.

Açıklanmasına çalışılan avantajların yine de İran'ın mevcut politikaları, kendisini konumlandırdığı yer ve rejiminde hızlı ve radikal bir değişim ve dönüşüme yol açması beklenmemelidir. Devletlerin politik rotalarında değişimin uzun süreleri gerektirdiği düşünüldüğünde özellikle İran gibi gelenekselci, ilişkilerin güvensizlik ve kuşkuculuk temelinde yapılandığı bir ülkede bu sürecin çok daha uzun sürmesi beklenebilir.

Bu nedenle İran'ın başta ABD, İsrail olmak üzere Suudi Arabistan'a yönelik politikalarında kısa sürede olumlu bir değişim beklentisi aşırı iyimserlikle eşdeğer olmalıdır. Kaldı ki ideolojik yapısına ek olarak İslamî rejiminin konsolidasyonunu bir anlamda ABD ve İsrail öncülüğünde yarattığı dış düşman/tehdit faktörüne de dayandıran İran'ın bu ülkelerle anlaşmazlığını sonlandırmasının iç politika da yaratacağı boşluk, radikalizmin güçlenmesi ile sonuçlanabilecektir. Bu ve antisemitizmin neredeyse kurumsallaşmış olması gibi nedenlerle İran'da, yaptırımların kalkmasına koşut olarak artacak refahla doğru orantılı kimi yumuşama ve reformların ancak toplumun kabul edilebilirlik yüzdesine göre zamanla gündeme gelmesinin beklenmesi daha gerçekçi bir değerlendirme olacaktır. Her ne kadar İran'ın kendi-

sini küresel lige taşıyarak caydırıcılık ve bölgesindeki etki gücünü daha da arttırarak tartışmasız kılacak nükleer silah edinimi kısa vadede engellenmiş olsa da sivil nükleer çalışmaları denetim dahilinde kabul gören, yaptırımlar sonucu sıkışan ekonomisi rahatlayarak güçlenecek, diplomatik yalnızlığı sonlanarak Batı ile diyalog kanalları açık bir Tahran denilebilir ki yaşadığı coğrafyaya güçlü bir geri dönüş yapmıştır.

Güçlü bir devlet geleneği ve diplomasiye sahip İran'ın özellikle Irak ve Suriye merkezli olmak üzere MENA bölgesine yayılma eğilimi gösteren Selefi ekstremizmle aktif mücadelesi Tahran'ı batı ülkelerine yaklaştırır ve desteğini arar hale getirerek taktik işbirliğine zemin hazırlarken, Ruhani yönetiminin bu konjonktürü iyi okuyarak İran'ın bölgede vazgeçilmezliğini pekiştirmede kısa sürede ciddi mesafeler aldığı ayrıca bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Yatay ve dikey farklı eksenlerdeki coğrafi konumunun kendisine sağladığı güç ve olanakları, tecrit edilmişliği nedeniyle etkin bir biçimde kullanamayan ve "kenar ülke" konumuna indirgenen İran denilebilir ki nükleer anlaşma sonrası jeopolitik ve jeostratejik açılardan "merkez ülke" kimliği kazanmış bulunmaktadır.

Bu yeni kimliğin İsrail'den sonra yakın gelecekte en fazla rahatsız edeceği ülkeler arasında Türkiye ve Suudi Arabistan'ın yer aldığı söylenmesi ise tüm iyimser söylem ve beklentilere karşın yine de yanlış bir değerlendirme olmamalıdır.

Çünkü Körfez'deki Sünni monarşiler ve özellikle İsrail etkisinin domine ettiği ABD'nin Ortadoğu politikaları, yaşanan gelişmeler doğrultusunda daha gerçekçi bir zemine oturabilecek ve Washington, Sünni/Selefi ekstremizmine karşı Şii kartını daha rahat ve etkin kullanma olanağına kavuşabileceklerdir.

Yine ABD'nin eli, bölgede farklı etnik yapıların devletleştirilerek bir denge yaratılması bağlamında Kürt kartının kullanımı konusunda da rahatlayacak, etnik açıdan Arap kökenli Sünni ekstremizminin karşısına ağırlıkla yine Sünni kökenli ancak farklı bir etnisitenin mensubu olan Kürtler, Suriye'de görüldüğü üzere taktik bir müttefik olarak çıkarılabilecektir.

Bu ortak çıkar ve tehdit algılamalarına dayalı yeni ve hedefe ulaşılması ile birlikte sonlanacağı düşünülerek kimi analistlerce geçici olarak değerlendirilen taktik ittifak, İsrail ve enerji güvenliği açısından analiz edildiğinde yukarıda sözü edilen yeni dengeler kalıcılığa dönüşebilecek ve bölgedeki "de facto oluşumlar" başlangıçta birden fazla "de jure" Kürt devletine evrilebilecektir. Suriye denklemi de güçlü ve Türkiye'nin tüm karşı çıkışlarına rağmen legal bir aktör kimliğine kavuşan PYD'nin oluşturduğu kantonal yapı, Suriye'nin olası bir bölünmesinde devletleşebilecek ancak bölgesel ve uluslararası dinamikler iki ayrı ve rakip Kürt devletine izin vermeyeceği için anılan oluşum zaman içinde aralarındaki anlaşmazlıklar giderilerek ortak çıkarlar temelinde IBKY'ne entegre edilebilecektir. Böylelikle ileri yıllarda coğrafi açıdan daha da genişlemesi gündeme gelebilecek bir Kürt Devleti sahip olduğu enerji kaynakları ve aktarım yolları ile birlikte sahnedeki yerini alabilecektir.

Obama yönetiminin, İran'la varılan nükleer anlaşmanın içeride Cumhuriyetçiler, dışarıda ise İsrail ve Suudi Arabistan'ın güçlü direnişlerine karşın yürüttüğü liderliği yalnızca Ortadoğu politikaları ve Sünni radikalizmin yükselişine indirgemek büyük resmin gözden kaçırılması anlamında değerlendirilmektedir.

Çin'in önlenemeyen ekonomik büyümesi ve 2020li yıllarda dünyanın en büyük ekonomisi

olacağına ilişkin öngörülerle Pekin'in artan ekonomik gücü, ABD'yi; Asya, Afrika hatta Latin Amerika'da geriletmeye ve sınırlamaya başlamış bulunmaktadır. Bu durumun, dünya liderliği bağlamında Washington üzerinde yarattığı rahatsızlık, bölgede mevcut donmuş ve canlı ihtilafların ABD lehine çözümünü dayatan başkaca etmenler arasında görülmektedir. Nitekim Kings College'dan Pascal Carlucci nükleer anlaşmayı yorumlarken; *"ABD ve Avrupa değişik nedenlerle geçmişlerindeki bu acı defteri kapatmak istediler. Rusya ve Çin ise birbirleri ile bağlantılı olarak gelecek jeopolitik stratejilerini oluşturuyorlar"* görüşüne yer vermiştir.²⁰ Öte yandan Putin Rusyasının soğuk savaşa dönüş sinyalleri taşıyan Gürcistan, Kırım, Ukrayna ve Suriye'de güç kullanımından çekinmeyen şahin politikaları ile RF'nin eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde esasen hiç sonlanmamış olan ancak artış trendine giren ilişkileri, Suriye krizine askeri alanda doğrudan müdahalesi sonucu Moskova'nın küresel oyuna etkin bir aktör olarak geri dönmesi ve panslavik akımların güçlenmesi, ABD'nin Ortadoğu politikasının, İsrail ve Suudi Arabistan dominasyonunun dışına çıkarak çeşitlendirilmesini gerektirmektedir.

Esat rejiminin kısa sürede yıkılacağı üzerine yapılan ve ciddi bedeller ödenen hesap hataları sonucu uzayan iç savaşın Suriye'de yarattığı vakum etkisi ile Rusya ve İran'ın Esat'a güçlü desteğinin bölge dengeleri üzerindeki jeopolitik yansımaları, Irak'ta İran dominasyonunun artması ve her iki ülkenin bölünme olasılığına koşut olarak İran güdümlü Hizbullah'ın siyasi ve ideolojik gücünün yanı sıra askeri yeteneklerinin ciddi anlamda yükselmesi ve bütün bu gelişmeler karşısında ABD'nin bölgede tekil müdahale olanaklarındaki sınırlılık ilgi alanı birinci derecede Asya ve Pasifiğe kaymış görünen Washington'u bölgede ayrı bir oyun planına yöneltmiş görünmektedir.

Son dönemlerde enerji bağımlılığı başta olmak üzere ekonomik nedenlerle Rusya ve yükselen güç Çin'e yakınlaşan Almanya'nın, seçenekleri çeşitlenen dış politik konumu da açıklanmasına çalışılan diğer etmenlerle birlikte değerlendirildiğinde ABD'nin İran'la varılan anlaşmaya ilişkin büyük resimdeki yerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Nitekim ABD'nin Mısır'da Sisi yönetimine verdiği destek ve askeri yardım programını yeniden başlatma kararı, Müslüman Kardeşler'e karşı cephe açarak radikalizmden soyutlanmış Sünni İslam anlayışını Arap kimliği ile destekleyerek öne çıkaran Kahire'ye anılan yeni oyun planında dengeleyici başat bir rol verildiğini, Tel Aviv-Kahire ve mevcut anlaşmazlıklar giderilmek koşuluyla Ankara'yı içeren bir eksen yaratılmasına çalışıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Görünen önümüzdeki 5 yıllık süreç içerisinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında (MENA) mevcut sınırları da içeren ve etkileri Orta Asya ve Pasifiğe uzanan pek çok değişim ve dönüşümlerle karşılaşılmasının güçlü bir olasılığı işaret etmektedir.

2.3. VİYANA ANLAŞMASININ TÜRKİYE'YE OLASI YANSIMALARI

İran'la varılan nükleer anlaşmanın Türkiye'deki yansımalarına bakıldığında siyaset ve iş dünyası ile diplomatik çevrelerde olumlu ve iyimser karşılandığı görülmektedir. Başbakan Ahmet Davutoğlu İRNA'nın 14 Temmuz 2015 günlü bülteninde; *"Davutoğlu bu anlaşmaya yıllar önce varılmış olmasını diliyor"* başlığı altında yayınlanan ve Türk basınında da yer alan açıklamasında; *"Nihai çerçevede bugün gelinen durum bizim için memnuniyet vericidir. Bölgede tansiyonun düşmesi önemlidir. Ümit ederiz ki bu tutumdan hareketle bölgedeki diğer bütün nükleer silah mevcutlarının da ortadan kalkması için bir tavır ortaya konulur. Ayrıca İran'a yönelik ambargoların kalkması da bizim için olumlu bir gelişmedir."* görüşüne yer vermiştir.

²⁰ Pascal Carlucci, Daily Telegraph, 15 Temmuz 2015, London

Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da yaptığı açıklamada; “uygulanması, sürdürülmesi ve ambargoların kalkması bölgemize katkı sağlayacaktır ve Türkiye’yi de doğrudan etkileyecektir. Umarım anlaşmanın sonu gelir ve bölgeye istikrar gelir. İran’ın Suriye, Irak ve Yemen’deki rolünü de gözden geçirmesi ve yapıcı rol oynaması gerekiyor.” sözlerine yer vermiştir.

Anlaşmayı olumlu karşılayanlar arasında yer alan dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız; “İran ile nükleer anlaşmayı son derece olumlu bir gelişme olarak görüyorum. Nihayetlendiğinde etkisi ortaya çıkacaktır. İran’da yatırıma dönüşmeyen birçok kalem vardı, onların da önü açılmış olacak.” derken dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek de; “Anlaşma Türk ekonomisi için çok iyi bir haber. İki ülke arasındaki ticaret ve yatırımlar artacaktır” sözleri ile Yıldız’a katılmıştır.

Emekli Büyükelçi Ümit Pamir ise ihtiyatlı bir dil kullanarak; “İran bir “devlet mi” yoksa bir “dava mı?” İran eğer bu anlaşmayı bir devlet gibi kabul eder, devlet gibi davranırsa bu “Bölge için iyi ufuklar var” demektir. Hayır ben bunu geçici bir düzenleme olarak görüyorum, bölgeye yönelik siyasetimi değiştirmem” diyecekse bu başka bir şey. Nükleer yeteneğe sahip bir İran başka bir lige geçmiş olacaktır. Tabii genelde bölgeye olumlu bir yansıması olacaktır.” açıklamasını yaparken²¹ Dışişleri Bakanlığı eski Ortadoğu Dairesi Genel Müdürü emekli Büyükelçi Oğuz Çelikkol da; “Anlaşmadan sonra İran’ın bölge sorunlarının çözümü konusunda nasıl politikalar izleyeceği önem kazanıyor. Ekonomik imkanlar elde etmiş olacak İran, bölgedeki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi konusunda adım atarsa, bölgedeki siyasi istikrarın sağlanması konusunda yeni imkanlar ortaya çıkacaktır.” demiştir.

Eski Dışişleri Bakanı emekli Büyükelçi İlter Türkmen ise; “İran’ın bundan sonra daha barışçıl bir politika yürüteceğini düşünmüyorum... Ancak Ortadoğu’da İran’la rekabet durumunda olduğumuz da bir başka gerçek.” diyerek, bir anlamda Pamir’in ihtiyatlı sözlerine katılıyor görünmüştür.²²

Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Rıza Hasan Tekin ise Milliyet gazetesine yaptığı açıklamada²³, anlaşmanın bölgede yaratması olası gelişmelerle ilgili iyimser ve kötümser iki bakış açısı bulunduğunu kaydederek, iyimser bakışın Batı ile yeni bir sayfa açılmasının ardından İran’da reformcu kandan güçlenebileceği ve Tahran’ı dış politikasında daha yapıcı bir çizgiye getirebileceğini ifade etmiştir. Tekin’e göre kötümser bakış; İran’ın varılan anlaşmayla bugüne kadar izlediği politikalarda aslında haklı olduğunun onaylandığı ve elde edeceği maddi kaynaklarla bölgedeki faaliyetlerini daha da arttırarak devam etme olasılığıdır.

Anlaşmayı Türkiye açısından bir kazanç olarak değerlendiren Tekin “İran’ın uluslararası tecridinin kırılması bizim için kazanç olur” diyerek “Türkiye ve İran arasında potansiyelin altındaki ticari ilişkilerin yaptırımların kalkması ile birlikte çok daha ileri bir noktaya ulaşabileceğine” dikkat çekmiştir.

Siyaset dünyası mensuplarının teamüller gereği iyimser ancak ölçülü, diplomatik çevrelerin ise doğalarına uygun ihtiyatlı söylemlerine karşın iş dünyası adına yapılan açıklamalarda memnuniyet ve yüksek bir beklenti göze çarpmaktadır.

TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) Başkanı Mehmet Büyükekşi, 01 Ocak 2015’de yürürlüğe

21 Hürriyet gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.28

22 Hürriyet gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.28

23 Milliyet Gazetesi, Dilara Zengin, 18 Temmuz 2015, s.18

giren tercihli ticaret anlaşmasını izleyen ilk ayda İran'a ihracatın %30 artarak 1.9 milyar dolara yükseldiğine dikkat çekerek, İran'la ticaret hacminin 2015 sonunda 16, 2016'da ise 25 milyar dolara yükselmesini beklediklerini ifade etmiştir.²⁴ İSO (İstanbul Sanayi Odası) Yönetim Kurulu Başkanı Erdal Bahçivan; "Özel sektörümüz uygulanan ambargolar nedeniyle İran'la ekonomik ilişkilerimizde tereddütler yaşıyordu. Olumsuz hava geride kalıyor. İran dayanıklı tüketim malları başta olmak üzere Türkiye'ye birçok sektör için yeni fırsatlar sunacak." derken İTO (İstanbul Ticaret Odası) Başkanı İbrahim Çağlar, kararın Türkiye için tarihi öneme sahip olduğunu söyleyerek; "Avrupa ülkeleri ve Çin'in İran'da lobi yarışına gireceğini, Türk ve İranlı girişimcilerin ortak yatırımlar yaparak birlikte üçüncü ülkelere açılacaklarına" dikkat çekmiştir.²⁵ DEİK Türkiye-İran İş konseyi Başkanı Rıza Eser; "Türkiye'nin İranla ticari ilişkilerini ileri götürme fırsatına sahip ülkeler arasında ilk sıralarda yer aldığı" yorumunda bulunurken²⁶ Türk Konfed Yönetim Kurulu Başkanı Tarkan Kadioğlu da anlaşmanın "Turizmden gıda ticaretine kadar bölge ekonomileri için yeni fırsatlar oluşturacağını" ifade etmiştir. Türk perakende firmalarının İran pazarında sürekli zemin yoklaması yaptığı açıklayan Murat İzci (Kom AVM Danışmanlık) İran'da kısa sürede açılacak çok sayıda AVM'nin Türk markalarını tercih edeceğini ileri sürmüştür.²⁷ İran'da sahip olduğu mağazalar nedeniyle bu ülkedeki pazar koşullarını yakından izleyen Ümit Zaim ise "İran'da her şeyin birden değişmesinin beklenmemesi, büyük bir değişime gitmek istemeyen İran'ın kapıları çok yavaş açacağı" uyarısında bulunmuştur.²⁸

Türk iş dünyasının olumlu ve iyimser açıklamalarına İran Sanayici ve İşadamları Derneği Başkanı Mehdi Culazade'den gelen yanıt ise piyasada mevcut beklentilerin gerçekleşme umudunu artırmış görünmektedir. Culazade, iki ülkenin coğrafi ve kültürel yakınlığının yanı sıra İran'daki Türkçe konuşan önemli bir nüfusun varlığına (Azeriler) dikkat çekerek Türk markalarının İran'da çok iyi bilinmesinin avantajından söz etmiştir. Culazade Türk firmalarının İran'da vergi avantajlarına değindiği açıklamasında yatırımların devlet garantisi altında olmasının da ayrı bir kazanım oluşturduğuna dikkat çekmiş; madencilik, turizm, inşaat sektörleri ile demir-çelik, kimya ve makine üretiminde Türk firmaları açısından fırsatlar olduğunu söylemiştir.²⁹

Viyana'da varılan anlaşmanın ABD kongresinde onaylanmasından sonra yürürlük kazanarak yaptırımların kaldırılması önünde henüz bir zaman varsa da Almanya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, Japonya, Çin, Hindistan İran pazarından pay kapabilmek için çok ciddi ve agresif lobi faaliyetleri ve girişimlere başlamış bulunmaktadır.

Nitekim Federal Almanya Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel'in yenilenebilir enerji alanında Tahran'a götürdüğü teklif ve Birleşik Krallığın dört yıldır kapalı olan Tahran Büyükelçiliğini Dışişleri Bakanı Philip Hammond'un ziyareti ile faaliyete geçirmiş olması söz edilen girişimlerin öncü yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmelere İran'ın Güney Pars sahasından Oman üzerinden Hindistan'ın Gujarat bölgesine doğal gaz aktarımı ile ilgili boru hattı inşası görüşmelerinin Hindistan Başbakanı Narendra Modi liderliğinde³⁰ hız kazanmış olduğu da eklendiğinde İran merkezli oyun alanı Avrupa'dan Asya'ya uzanan bir coğrafya'da başlamış görünmektedir.

İran'ın özellikle yüksek teknolojiye olan gereksinimi, Güvenlik Konseyi üyesi olmamasına

24 Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.11

25 Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.11

26 Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.11

27 Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.11

28 Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 2015, s.11

29 Hürriyet Gazetesi, 17 Temmuz 2015

30 Micha'el Tantum, Modi and the Sino-Indian Game for Iranian Gas, The Diplomat, 17 Temmuz, 2015

karşın P5 ülkelerine artı 1 olarak dahil olan ve geçmişte İran'ın nükleer çalışmalarında KWU aracılığı ile aktif olarak yer alan Almanya ve hemen ardından İran'ın en büyük petrol alıcısı ülkeler olan Japonya ve Çin bu bağlamda diğer ülkelere oranla avantajlı konuma yükselmektedirler.

Otomotiv, kimya, demir-çelik, madencilik, IT, ağır makine üretimi, dayanıklı tüketim malları, sağlık, yenilenebilir enerji sektörlerinde bir bütün olarak yüksek teknolojiye dayalı üstünlüğü, İran pazarında öteden beri bu bölgeye açılmak isteyen Almanya için büyük bir fırsat penceresi açmış görünmektedir.

ABD'nin İran pazarına doğrudan ve yoğunlukla girme konusunda sahip olduğu tereddütler ve Tahran'ın bu konuda takınabileceği olumsuz tavır olasıdır ki bu ülkeyi geri planda kalacağı ortaklıklara yöneltecek görünmekte, ideal partnerler olarak Almanya, Japonya ve Türkiye'nin ön plana çıkacağı varsayılmaktadır.

Türkiye'nin dış pazarlarda iddialı ve deneyimli olduğu inşaat sektöründe Çin'in hızlı inşaat teknolojisi ve ucuz iş gücü ile İran'da rakip ülke olarak ortaya çıkacağı değerlendirilmektedir.

İran'da otomotiv sektöründe yatırımları olan ve geçmişte nükleer çalışmalarında aktif olarak yer alan Fransa'nın da pazar payı yarışında önemli bir aktör olacağı söylenebilir.

İran pazarına yönelik pay yarışında dikkate alınması gereken en önemli etmenlerden bir tanesi İran'ın uzun erimli planlama yapma ve faydacı kültüre sahip bir ülke olması nedeniyle 5 ve 8 yıl sonra sonlanacak yasaklar açısından modern konvansiyonel silah üreten ve füze teknolojisi gelişkin ülkelerin yakın geleceğe dönük ilişkiler bağlamında başlangıç aşamasında daha şanslı olacakları gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Almanya, Fransa RF ve Çin diğer ülkelere oranla gerek yarışa daha önde başlama gerekse orta ve uzun vadelerde daha avantajlı görünmektedirler.

Bütün bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye'nin konum ve olanaklarına gelindiğinde; Türk iş dünyasının dayanıklı tüketim malları, beyaz eşya, turizm yatırımları ve işletmeciliği, AVM inşaat ve işletmeciliği, inşaat, hazır giyim ve konfeksiyon, gıda, sağlık, otomotiv ve yan sanayi sektörlerinde İran pazarlarında ciddi bir yer edinmesi mümkün görülmektedir.

Ancak başlangıç aşamasında coğrafi ve kültürel yakınlık nedeniyle Türkiye'nin kısa vadede sahip olduğu doğal avantajların uzun vadede üstün teknoloji, profesyonel danışmanlık ve proje hizmetleri ile güçlü ekonomilere sahip ülkelerin İran pazarında etkinliklerini artırmalarına koşut olarak giderek zayıflamasının ciddi bir risk faktörü oluşturduğu, yatırım ve gelecek iş planlamalarının bu doğrultuda çok akılcı yapılması ve ortaklıklara yönelmesinin daha yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Nahçıvan, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerinde İran'ın zaman zaman sergilediği engelleyici ve olumsuz tavırlar, Tahran'ın pragmatik yaklaşımları dikkate alındığında yaşanacak yeni dönem için bir örnek oluşturmamakla birlikte ihtiyat payı açısından en azından anımsanmasında yarar görülmektedir.

Her ne kadar ekonomi kendi kuralları çerçevesinde işliyor olsa da İran'ın mevcut rejimi, ideolojik yapısı ve rejim unsurlarının ekonomik yaşamdaki rol ve ağırlıkları (örneğin Devrim Muhafızları, dini lidere bağlı Bonyad'lar, vb.) dikkate alındığında pek çok bölgesel konuda İran'la farklı düşünen ve farklı politikalar uygulayan Türkiye'nin bu konununun ticari ilişkiler üzerinde görece de olsa zorlaştırıcı

etkileşimler yaratması bir sürpriz sayılmamalıdır.

Anılan etmene bölge gücü kimliğini pekiştirmesi kuvvetle olası İran ve Türkiye arasında Kafkasya'dan Orta Doğu ve Orta Asya'ya uzanan bir coğrafyada açıkça seslendirilmesinden kaçınılan kronikleşmiş rekabetin yükseleceği de eklemlendiğinde başlangıçtaki iyimserliğin bu defa ihtiyatlı bir iyimserliğe indirgenmesinde yarar görülmektedir.

Bu noktada uluslararası rekabetin yeni alanına dönüşmenin yanı sıra bölgesel güç olma iddiası Türkiye ile çelişen İran'la siyasi ve ekonomik ilişkilerin ortak çıkarlar temelinde yürütülebilmesi ve İran pazarında etkin bir aktör olabilmesi için Türkiye'nin dış politikasında kimi devletlerce eleştirilen Sünni aktör konumunu geride bırakıp tüm taraflara her iki tarafa da (Sünni ve Şii) eşit uzaklıkta durduğunu pratikte göstermesi yararlı olacaktır.

İran'ın da, İslam Devrimini izleyen yıllarda rejimini Türkiye'ye ihraç çabaları, geçmişte PKK'nın sınıra bitişik topraklarında üslenmelerine izin vermesi gibi davranışların ortak bir tarih, kültür ve coğrafyayı paylaşan komşu bir ülkeye yakışmadığını, bütün bu yaşanan olumsuzluklara karşın Türkiye'nin Tahran'ın tecrit edilmiş konumundan kazanım sağlamayı amaçlayan bir dış politika ve uygulamaya hiçbir zaman yönelmemiş olduğunu anımsayarak kendisini bu yeni duruma uyarlaması beklenmektedir.

EK:1

GEÇ MODERN DÖNEM

Rıza Şah Pehlevi 1925-1941 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Bu süreç içerisinde milliyetçi, anti-komünist, reformist ve seküler bir yönetim tarzı belirlemiştir. Kurduğu hanedana koyduğu 'Pehlevi' adı eski Pers kabilelerinden birinin adıdır. Bu durum Şah'ın milliyetçi tutumunun en açık göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Rıza Şah Pehlevi iktidarda kaldığı süre içerisinde batı komşusu Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye ile yalnızca iyi ilişkiler kurmaya çalışmakla kalmamış, Kemalist Türkiye'yi ulus devlet inşasında ülkesi için bir model olarak görmüştür. Bu bağlamda Şah ilk yurtdışı gezisini 1934'te Türkiye'ye gerçekleştirmiş, yine aynı yıl içinde Milletler Cemiyeti Konseyi adaylığından Türkiye lehine çekilmiş, Atatürk'ün ölümü üzerine Saray'da bir ay yas ilan edilmiştir (Oran [ed], 2001: 357-359).

Rıza Şah döneminde Türkiye ile İran arasında 1926'da "Dostluk-Güvenlik Antlaşması" ve 1937 yılında bölge ülkelerinden Irak ve Afganistan'ın da katılımıyla bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması olan 'Sadabad Pakti' imzalanmıştır (Oran [ed], 2001: 360-368). Şah'ın II. Dünya Savaşı ortasında devrilmesiyle oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıkmıştır³¹.

II. Dünya Savaşı, tıpkı birincisinde olduğu gibi İran'ın Rus (SSCB) ve İngilizlerce işgaline sahne olmuştur. Müttefiklerin, Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğuna ilişkin söylem ve inançları, savaşın kaderi açısından yaşamsal bir önem arz eden petrolü koruma amacıyla İran'ın bir kez daha işgale uğramasına neden olmuştur. Şah tahttan indirilerek Güney Afrika'ya sürgüne gönderilmiş, yerine ise İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir. 1943 yılında gerçekleşen Tahran Konferansı'nda müttefik ülkeler savaş sonrası için İran'ın bağımsızlığını Tahran Deklarasyonu ile güvence altına almışlarsa da; bu antlaşmaya rağmen Sovyetler, İran'ın kuzeybatısından çıkmak bir yana, bölgede sosyalist kimlikli iki özerk cumhuriyet kurdurarak etkinliğini pekiştirmiştir. Sovyetler Birliği İran'dan

1946 yılında petrol yatakları işletmesine dair imtiyazlar elde ederek işgali sonlandırmış ancak ABD'nin İran yanlısı açık tutumu üzerine bu imtiyazlar yürürlük kazanmamıştır.

Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi İran'ın Batıya en açık dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ile yakınlaşan İran, bölge liderliğinde Türkiye ile günümüzde de süregelen ancak açıkça seslendirilmesinden kaçınılan güçlü bir rekabet içine girmiştir. Bu süreçte İran'da pek çok iktidar değişimi de meydana gelmiş, 1951'e kadar olan dönemde 6 başbakan değişmiş ve bu tarihte (1951) Başbakanlık makamına gelen Musaddık'ın, komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemanın da desteğini alarak İran petrolünü millileştirmesi ciddi bir krize neden olmuştur.

Başarısız bir kaç darbe denemesi ardından 1953 yılında CIA tarafından MI6 destekli kurgulanan "Ajax Operasyonu" ile Şah yanlısı emekli General Fazlullah Zahidi, Musaddık'ı devirerek yönetime el koymuştur. Bu dönemden başlayarak İran, 1979 İslam Devrimi'ne kadar Şah'ın mutlak kontrolünde kalmıştır. 1955 yılında Bağdat Paketi ve sonrasında devamı niteliğindeki CENTO'ya imza atarak Batı dünyasıyla yakınlaştığını gösteren İran, 1962'de Şah'ın ekonomik, sosyal ve idari alanlardaki reformlarına sahne olmuş, bunların en tartışılanını 'Ak Devrim' olarak da adlandırılan toprak reformu oluşturmuştur. 'Ak Devrim' le Şii ulemanın (ruhban sınıfının) mülkiyetinde olan vakıf (Bonyad) mallarına el konulması, ekonomik alanda "Çarşı/Bazara" adı verilen orta ve küçük ölçekli esnaf-tüccarın etkisini azaltmak amacıyla yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi genel olarak reformların başarısızlığına ve izlenen Batılı politikalar, halk ve Şii ulemanın muhalefetlerini arttırmalarına neden olmuştur. 1963 Haziran'ında Büyük Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde birçok ayaklanma meydana gelmiş, Humeyni, Şah'ı hedef alan özellikle sonunun babasından farklı olmayacağına ilişkin açıklamalarından dolayı idam cezasına çarptırılmış ancak ulemanın direnişi üzerine infaz edilmek yerine 18 ay boyunca tutuklu kalmış, daha sonra önce Türkiye, (Bursa) Irak (Bağdat) ve en nihayetinde Fransa'ya (Paris) sürgüne gönderilmiştir.

Ayetullah Humeyni'nin idam edilmesini engellemek için Tebriz'li Azeri Ayetullah Şeriatmedari'nin beraberinde dört yüz müctehidle Tahran'a gelerek Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin "dine küfür içinde olduğu" na ilişkin içtihad edeceğini açıklaması üzerine Humeyni'nin sürgüne gönderilmiş olması bir anlamda 1979 İslam Devrimine uzanan yolun başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Mutlak otoritesi ve ordunun sadakatine karşın Şah'ını Şii ulema karşısında direnemeyerek geri adım atmış olması İran'da mevcut güç dengelerinde ruhban sınıfının yadsınmaz güçlü bir aktör olduğunu kanıtlamış ve din olgusunun (Şia inancı) İran halkı üzerindeki etki gücünü ortaya çıkarmıştır.

Nitekim aradan geçen çok da uzun olmayan yıllar bu gerçekliğin İslam Devrimi ile sonuçlanmasına neden olacak ve İran'da, toplum bilimcilerce 1979 Ekim Devriminden sonra "dünyayı en fazla etkileyen ikinci olay" olarak tanımlanan yeni bir dönem başlayacaktır.

Ekonomik açıdan hedeflenen kalkınmanın gerçekleşmemesi ve halkın refah seviyesinin düşüklüğü, iç politikada Şah'a yönelen tepkileri her geçen gün daha da arttırmıştır. Dış politikada ise 1970'lerde yükselen petrol fiyatlarıyla artan gelirler İran ordusunun modernizasyonunun finanse edilmesini sağlayarak, İran'ın bölgede, özellikle de Basra Körfezi'nde, ABD'nin de desteklediği bir güç olarak sivrilmesine neden olmuştur. Bu dönemde imzalanan uluslararası antlaşmalar, İran'ın bölgede başat güç olarak belirdiğini ve komşularıyla ilişkilerini göreceli olarak düzelttiğini ortaya koymaktadır (Oran [ed], 2001:802-803).

EK: 2**Hasan Ruhani (2013-...)**

Asıl adı Hasan Feridun olan ve Ruhani soyadını daha sonra alan İran'ın yeni Cumhurbaşkanı, 12 Kasım 1948 yılında Semnan bölgesinde Sorkheh vilayetinin başkenti olan Sorkheh ilinde doğmuştur.

Evli ve ikisi erkek, üçü kız, beş çocuğu bulunan Ruhani'nin eşi topluluk önünde hemen hiç görülmemiştir. Büyük oğlunun yirmili yaşlarında öldürüldüğü ya da intihar ettiği söyleniyor olsa da bu konuda açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Hayattaki oğlu mühendis olup kızlarından birisinin evli olduğu bilinmektedir.

1960 yılında 12 yaşında Semnan seminerlerinde dini eğitim almaya başlayan Ruhani 1961 yılında eğitimine (din) Kum kentinde devam etmiştir. 1969 yılında girdiği Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1972 yılında mezun olmuş ve eğitimini İngiltere'de Glasgow Caledonian Üniversitesinde sürdürerek doktora derecesini almıştır. Aynı zamanda ruhani sıralamada Hucetul İslam rütbesine sahip olan Ruhani'nin doktora konusu; "*The Flexibility of Shariah*" dır.(Şeriatın Esnekliği)

Ruhani anadili Farsça dışında İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça bilmektedir.

Şah karşıtı olarak bilinen, ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğu olan Ruhani'nin annesi Semnan bölgesinde yaşamını sürdürmekte olup, babası 2011 yılında vefat etmiştir.

Ruhani'nin Farsça (16), İngilizce (2), Arapça (2) dillerinde yayınlanmış kitapları ile yüzü aşkın bilimsel makalesi bulunmaktadır.

Çok küçük yaşlardan başlayarak Humeyni sempatzanı olan Ruhani halka açık konuşmalarında güçlü bir Humeyni yanlısı duruş sergilemiş ve konuşmalarından birisinde Humeyni'yi İmam olarak tanımlayınca SAVAK (İran Gizli Servisi) tarafından uğradığı baskılar sonucu 1977 yılında İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Irak üzerinden 1978 yılında Humeyni'ye katılmak üzere Fransa'ya giden Ruhani, İslam Devriminden sonra Humeyni'nin yakın çevresinde yer almıştır. İran'da "İslam Devriminin Çocuğu" olarak adlandırılan Ruhani 1980 yılında milletvekili olarak parlamentoya girmiş ve beş dönem boyunca (2000) bu görevini aralıksız sürdürmüştür.

Birinci ve İkinci dönemlerde Savunma Komitesi Başkanlığı, dördüncü ve beşinci dönemlerde Meclis Başkan Vekilliği ve Dış Politika Komitesi Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.

İran-İrak savaşı sırasında Rafsancani'nin sağ kolu olan Ruhani "Yüksek Savunma ve Savaşı Destekleme Üst Konseylerinde (Supreme Defence Council-High Council for Supporting War) görev almıştır. Savaş devam ederken Hava Savunma Komutanı olarak atanan Ruhani, 1988 yılında Silahlı Kuvvetler Başkomutanı görevine getirilmiştir. 1991 yılında Expediency Council, 1999 yılında Assembly of Experts üyesi olan Ruhani 1992 yılından Cumhurbaşkanı seçildiği 2013 yılına kadar İran'ın dış politikalarına yön veren "Stratejik Araştırmalar Merkezi"nin başkanlığı görevini yürütmüştür. 1992-2000 yılları arasında Meclis Sözcülüğü görevini yürüten Ruhani 1989 yılında atandığı Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin (Supreme National Security Council) 2005 yılına kadar Genel Sekreterliğini üstlenmiştir.

1989-1997 arasında Haşimi Rafsancani, 2000-2005 yılları arasında Muhammed Hatemi'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı görevinde bulunan Ruhani 2003-2005 yıllarında Hamaney'in isteği üzerine, İran'ın EU-3 ülkeleriyle (Fransa-Almanya-İngiltere) yürütülen müzakerelere İran adına Baş Müzakereci olarak katılmış ve bu dönemdeki performansı kendisine "Diplomat Şeyh" ünvanını kazandırmıştır.

İlimli ve zaman zaman Hamaney'in bazı görüşlerini eleştirdiği konuşmalar yapmış olsa da

Ruhani, İran İslam Devriminin yetiştirdiği ve Devrime sadık birisi olarak tanınmaktadır.

İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimine katılan adaylar arasında diğerleri Anayasayı Koruyucular Konseyince veto edildiği için tek din adamı olan Ruhani, seçim kampanyasında reformist kimliği ile tanıtılmış olsa da aslında pragmatist bir felsefeye sahiptir. Uluslararası topluluk ve sisteme entegre olmadığı sürece İslam Devriminin başarılı olamayacağına inanan Ruhani'nin sahip olduğu ılımlı politika anlayışı ile reformist ya da muhafazakar olmaktan çok merkezci olduğu söylenebilir.

Seçim kampanyası süresince Ahmedinejad'a, yaptığı fevri ve sert açıklamalarla İran'a büyük zararlar verdiği eleştirilerini yönelten Ruhani ayrıca halkın barışçıl gösteri hakkının sınırlanmasına karşı çıkışı ile de dikkat çekmiştir.

Ambargolar nedeniyle İran'da artan işsizlik sorununu çözmeye ve bozulan ekonomiyi onarmanın öncelikli hedefleri olduğunu vurgulayan Ruhani, Ahmedinejad döneminde kaldırılan kimi kurumların (örneğin Plan, Organizasyon ve Yüksek Ekonomik Konsey) yeniden ihdas edileceğini açıklamıştır. Yine siyasi tutuklular konusunda farklı bir tutum izleyeceğini kampanyada açıklayan Ruhani, toplumdaki ayrışmayı gidermeyi önemseyeceği bir yumuşamanın sinyallerini vermiştir.

Bütün bunlar ve Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ılımlı, İran'ın Batı ile ilişkilerini onarıcı politikalar izleyen ve bunda da kısa zamanda önemli mesafeler alan Ruhani'nin politikasının Devrimden sapma biçiminde algılanması yanlış bir değerlendirmeye eşlik edecektir. Yıllarca Batılı ülkelerle nükleer müzakerelere katılmış bulunan ve diplomatik bir deneyim sahibi olan İngiltere'den doktoralı Ruhani'nin dini eğitimi, (Hucceful İslam) devrimin üst kadro ve liderleri ile çok uzun yıllar öncesine dayanan ilişkileri ve kazandığı güven, atandığı, Devrimin özü ve ruhunun korunması ile görevli postlar dikkate alındığında, izlediği politikanın mevcut koşul ve konjonktürde pragmatist bir yaklaşım ve reel politik gerçeklere uygun olduğu söylenebilir.

İzole edilerek yalnızlaştırılmış, dost olmayan ülkeler ya da bu ülkeler toprakları kullanılarak çevrelenmiş, uygulanan ambargolar nedeniyle ekonomik açıdan sıkışmış, yükselen beklentilerine karşın refah düzeyi düşmüş, işsizliğin sürekli yükseldiği İran halkının rejimin ve devrimin yanında daha ne kadar süre ile yer alacağı ve sadık kalacağı sorusunun yanıtı elbette diyalektik açıdan salt milliyetçi söylem ve eylemlerle sürdürülebilir kimliğini koruyamaz olmalıdır.

Ruhani'nin bu tabloyu çok iyi okuduğu ve uyguladığı politikanın rejimden sapmak yerine devrim ilkelerini ve rejimi koruma bağlamında pragmatist bir yaklaşım sergilediği değerlendirildiğinde, İran'ın devrimden ödün vermeden Batı ile ilişkilerini onararak bölge gücü kimliğini pekiştirmekte olduğu sonucuna varmak gerçekçi bir analiz olarak görünmektedir.

Mohammad Javad Zarif Khonsari

P5+1 ülkeleri ve Tahran arasında gerçekleşen nükleer anlaşma görüşmelerinde İran heyetinin başkanı olan ve müzakere sürecinde sergilediği başarılı performansla dünya kamuoyunun ilgi odağına dönüşen Muhammed Cevad Zarif kariyer bir diplomat ve akademisyendir.

7 Ocak 1960'da tutucu ve dindar tüccar bir ailenin çocuğu olarak Tahran'da dünyaya gelen, gençlik yıllarında televizyon, radyo ve gazetelerden ailesince uzak tutulan Zarif, ilk eğitimini özel bir Alevi okulunda almıştır. Gençlik döneminde Ali Şeriatî ve Samed Behrangî'nin dini düşünce ve ideolojilerinden etkilendiği bilinen Zarif 17 yaşında ABD'ye giderek San Fransisko'da Drew Kolejinde (Drew College Preparatory School) öğrenime başlamış, daha sonra San Fransisko Devlet Üniversitesine (San Francisco State University) devam ederek 1981 yılında Uluslararası İlişkiler bölümünden BA, 1982 yılında aynı

üniversiteden MA derecesi ile mezun olmuştur.

San Fransisko Devlet Üniversitesini takiben Zarif, Denver Üniversitesinde (Jozsef Kozbel International Studies) ikinci lisans üstü öğrenimini tamamlamış (1984) ve aynı üniversiteden uluslararası hukuk ve siyaset dalında doktora derecesi ile mezun olmuştur. Zarif'in doktora tezi "Uluslararası Hukuk ve Siyasette Meşru Müdafaa" idi.

Lise, üniversite, yüksek lisans, doktora öğrenimlerini ABD'de yapan ve 2002-2007 yılları arasında İran'ı Büyükelçi unvanı ile BM'de temsil eden Zarif'in gerek ABD'yi çok yakından tanıyor olması gerekse İngilizce'ye olan hakimiyetinin nükleer müzakerelerdeki başarısının alt yapısını güçlü bir biçimde oluşturduğu değerlendirilmektedir.

1979 yılında İran'da evlenen ve birkaç hafta sonra eşi ile birlikte ABD'ye dönen Zarif'in her ikisi de Amerika'da dünyaya gelen bir kızı ve bir oğlu bulunmaktadır.

İkinci master derecesini aldığı 1982 yılında BM İran delegasyonuna atanan Zarif, Tahran Üniversitesinde uluslararası hukuk dersleri vermiş ve Islamic Azad Üniversitesinin dış ilişkilerden sorumlu başkan yardımcılığı (2010-2012) görevini yürütmüştür. Silahsızlanma, insan hakları, uluslararası hukuk ve bölgesel çatışmalar konularında pek çok makalesi bulunan Zarif, BM İran temsilcisi olduğu dönemde aralarında Joseph Biden ve Chuck Hagel gibi senatörlerin de bulunduğu çok sayıda politikacı ile kişisel ilişkiler geliştirmiştir.

Şeyh diplomat olarak anılan Ruhani'nin iç kabinesinde yer alan Zarif, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Ruhani tarafından 4 Ağustos 2013'de Dışişleri Bakanlığına resmen aday gösterilmiş ve mecliste 232 oyla onararak Ali Ekber Salihi'den boşalan Dışişleri bakanlığına atanmıştır.

Bu sıfatla P5+1 ülkeleri ile yürütülen nükleer müzakerelerde İran heyetine başkanlık yapan Zarif'in görüşmeler sürerken namaz vakti geldiğinde masadan ayrıлып namazını kıldıktan sonra geri döndüğünde "Ben sadece tek gerçek güçten korkarım" dediği ve zaman zaman sinirlenerek sesini yükselttiği dünya basınında haber konusu olmuş, hatta sert tartışmaların yaşandığı bir oturumda P5+1 temsilcilerine hitaben "Bir İranlıyı asla tehdit etmemenizi size öneririm" uyarısı basına yansımıştı.

İsveç merkezli düşünce kuruluşu Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından mevkidaşı ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile birlikte Nobel Ödülüne aday gösterilen Zarif'in İran'ın gelecek siyasetinde önemli bir aktör olmayı sürdüreceği bu ülke üzerine uzmanlığı bulunanların ortak bir kanısı olmayı sürdürmektedir.

İran'da halk tarafından genel bir kabul ve sevinçle karşılanan anlaşmaya, ilerleyen süreçte aşırı muhafazakâr kesimlerin ne tür bir tepki verecekleri soru işareti kimliğini koruyor olmakla birlikte Rehber Hamaney'in ihtiyatlı onayı ve Ruhani'nin açık desteği karşısında "nihai hesaplaşmanın" zamana bırakıldığı değerlendirilmektedir.

Nitekim bir ön işaret olarak İran'ın güçlü politik ve askeri figürlerinden Devrim Muhafızları Komutanı Tümgeneral Muhammed Ali Caferi, "varılan anlaşmada yer alan bazı şartların İran'ın kırmızı çizgileri ile çeliştiği" eleştirisinde bulunmuş, bu eleştirilere parlamentodaki aşırı muhafazakâr ve şahin kanat da "çok fazla taviz verildiği gerekçesi" ile katılmıştır.

Zarif ise anılan eleştirileri parlamentoda yaptığı bir konuşma ile yanıtlayarak “kırmızı çizgilerin büyük bir bölümünün korunduğunu” belirtip “Anlaşmanın bütünüyle İran'ın lehine olduğunu söylemiyoruz. Bazı esneklikler gösterdik. Dini liderimiz Hamaney'e söylediğimi size de söylüyorum. Hepsini değilse de kırmızı çizgilerin çoğunu korumak için elimizden gelenin en iyisini yaptık. Unutmamalıyız ki, her anlaşma bir al-ver ile olur. Her iki taraf taleplerinin daha önemli bölümünü kazanmak için bir kısmından vazgeçer. İran'ın kilit hedefleri kazanıldı. Diğer taraf için temel talepler İran'ın sınırlamalar ve gözetimle nükleer silah elde etmesini önlemektir” demişti.

Bu tür eleştiriler ya da desteğin dozu ile siyasi yansımalarının ne yönde gelişeceğini belirleyecek etmenler, varılan ve aşamalar halinde gerçekleşmesi beklenen anlaşmanın İran halkının refah düzeyi ile sınırlılık ve kısıtlamaların kalkması bağlamında uluslararası sisteme entegrasyon sürecindeki hız olacaktır.

Kasım Süleymani

İran Devrim Muhafızlarına (Sepâh-e Pâsdâran-e Enghelâb-e Eslâmi) bağlı 15.000 insan gücünde olduğu tahmin edilen Kudüs Gücü (Nizu-ye Kudüs) ve Ansar-UI-Mehdi'nin³² Komutanı Korgeneral Kasım Süleymani 1957 doğumludur. 1998 yılında Kudüs Gücü Komutanlığına getirilen Tümgeneral Süleymani 24 Ocak 2011'de Ali Hamaney tarafından Korgeneralliğe terfi ettirilmiştir.

20 yaşında İran-İrak savaşı sırasında İran Ordusuna katılan Süleymani, savaşın sona ermesinden sonra İran-Afganistan sınırında uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede görevlendirilmiş daha sonra Kudüs Gücüne katılmıştır.

Batılı istihbarat uzmanlarınca M16, SAS, DFID'nin bir karışımı olarak tanımlanan Kudüs Gücü, İran dışındaki operasyon ve istihbarattan sorumludur. “İran'ın her yerde olan uzun kolu” olarak da nitelenen Kudüs Gücü'nün adı zamanlarda Irak ve Suriye'de IŞİD'le mücadelesi ve Esad'a verdiği destekle sıkça anılır olmuştur.

Hamaney tarafından “yaşayan kahraman” olarak adlandırılan Süleymani için “İran'ın parlayan yıldızı” tanımlaması yapılmaktadır.

Hamaney'e olan aşırı bağlılık ve sadakati ile bilinen Süleymani, gayrinizami harp konusunda usta bir asker olarak tanınmakta kimi kaynaklara göre de İran'ın dış siyasetinde belirleyici bir konuma sahip bulunmaktadır.

Suriye'de iç savaşın gidişini Esad lehine değiştiren kişi olarak anılan Süleymani'nin İran'ın yakın geleceğinde güçlü bir aktör olarak yönlendirici kimliğini artırarak koruması beklenebilir.

32 * Ansar-ul-Mehdi İran dışı örtülü ve karşı operasyonlardan sorumlu gizli ve elit bir askeri birlik olup, devlet büyüklerinin korunmasından da sorumludur.

EK:3**İran'ın Askeri Gücü**

İran'ın nükleer yolculuğunda Tahran'ın bölge gücü kimliğini pekiştirmede en önemli enstrümanlardan birisi olan askeri gücünün de irdelenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde değinildiği üzere etnik aidiyet ve mezhep farklılığı nedenleriyle kendisini varlığını sürdürdüğü coğrafyada yalnızlaştırılmış ve ötekileştirilmiş olarak gören İran, tehdit algılamalarını geçersizleştirmenin ancak güçlü bir ordu ve savunma sanayine sahip olmakla mümkün olabileceğine inanmaktadır.

Kaldı ki mevcut rejimi ve rejimini ihraç politika ve uygulamalarının karşısındaki cepheyi genişleterek kemikleştirdiğinin ayırında olan İran, coğrafyasının kendisine sunduğu stratejik derinliği güçlü bir ordu ve modern silah sistemleri ile desteklemeyi seçmiş ve bu konuda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.

Suriye, Irak, Lübnan, Afganistan başta olmak üzere körfez ülkelerindeki Şii nüfusa, kendisine (çekirdek) yönelik tehdit ve tehlikelere karşı bir tür protoplazma işlevi yükleyen ve yakın çevresinde gerektiğinde harekete geçirebileceği "vekil unsurlar" yaratan İran böylelikle savunmasını üç temel parametre çevresinde şekillendirmiştir.

Sözü edilen parametrelerden birincisi batıda Türkiye'den başlayarak doğuda Afganistan'a kadar uzanan coğrafi derinliğini savunma amaçlı kademelendirerek coğrafyasına stratejik bir işlev yüklemek, ikincisi güçlü bir savunma sanayi ve silahlı kuvvetlere sahip olmak ve bu kuvvetleri modern, özellikle hava-savunma ve kısa-orta-uzun menzilli füzelerle teçhiz etmek, üçüncüsü ise yukarıda değinildiği üzere sahip olduğu vekil unsurları caydırıcı bir güç olarak kullanmaktır.

Birbirini destekleyerek bütünleyen anılan temel parametrelere bir dördüncü olarak çevre ülkelerde konuşlu ve yerel halk destekli İran sponsorluk, güdüm ve yönetimli paramiliter unsurlar da eklendiğinde Tahran'ın ülke savunma konsept ve doktrini daha da belirginleşmiş olacaktır.

Ancak İran'da ordunun kuruluş şematiğine bakıldığında silahlı güçlerin ülke savunması ana görev ve işlevinin yanı sıra rejimin de korunması amaçlı bir yapılanması olduğu görülür.

Kara, hava, deniz ve hava savunma kuvvetlerinden oluşan İran düzenli ordusunun yanı sıra Devrim Muhafızları da (Sepāh-e Pāsdārān-e Enqelāb-e Eslāmi) aynı örgütlenmeye sahip bulunmakta ancak düzenli ordu kuruluşuna ek olarak gönüllü milislerden (Besic) oluşan ayrı bir güce daha bünyesinde yer vermektedir.

Klasik ordu dışında ayrı bir komuta ve hiyerarşik sisteme sahip olan ve insan gücü 150.000 dolayında varsayılan Devrim Muhafızları en modern silah sistemleri ile teçhiz edilmiş olup özellikle İran açısından en kritik bölgelerde konuşlandırılmışlardır.

Devrim Muhafızlarına bağlı, insan gücü 15.000 dolayında tahmin edilen ve İran toprakları dışında paramiliter aktiviteler ve örtülü faaliyetlerden sorumlu olan general Kasım Süleymani komutasındaki elit Kudüs Gücü ve bağlı Ansar-UI-Mehdi, Irak ve Suriye'de IŞİD'le mücadelede sağladığı başarılar ve Esad rejimine verdiği destekle son dönemlerde adından sıkça söz edilen seçkin bir birlik olarak göze çarpmaktadır.

Askerlik hizmetinin 21 yaş itibarı ile zorunlu bulunduğu İran'da silah altında bulunan kişi

sayısı 2014 verilerine göre 600.000, yedeklerle birlikte yaklaşık 900.000 olarak belirtilmektedir. Jane Defence Weekly ve Jane Defence Annual verilerine göre İran Kara Kuvvetleri 400.000, Deniz Kuvvetleri 20.000, Hava ve Hava Savunma Kuvvetleri 45.000, Devrim Muhafızları 150.000 personelden oluşmakta, bu rakam 300.000 yedekle 900.000'e ulaşmaktadır. Bir savaş durumunda yaşları açısından uygunluk taşıyan 18 milyon kişiden yaklaşık 11 milyonunu silah altına alma kapasitesine sahip olan İran'ın sayı, eğitim ve silah sistemleri açısından bölgenin en güçlü ordularından birisine sahip olduğu söylenebilir.

Karargâhları Tahran, Isfahan ve Şiraz'da bulunan üç ordu olarak örgütlenen İran Kara Kuvvetlerinin 2 mekanize, 3 zırhlı, 5 piyade, 1 özel kuvvet, 1 paraşüt, 1 özel maksat olmak üzere 13 tümeni bulunmakta olup bu tümenlerden beşi, 1.nci Ordu Karargâhı ile birlikte Tahran ve çevresinde konuşlu bulunmaktadır.

İran Kara Kuvvetlerinin envanterinde bir bölümü Rus yapımı gelişmiş T-72, T-90 olmak üzere yaklaşık 2000 tank, 2500'ü aşkın zırhlı personel taşıyıcı ve muharebe aracı, 3000 dolayında çeşitli çaplarda çekili ve kundağı motorlu top, sayıları tam olarak bilinmeyen motorlu roketatar bataryası, (45 km. menzilli Ograp ve 120 km. menzilli Nazeat) 100 dolayında ABD yapımı saldırı helikopteri ve az sayıda MI-17 saldırı helikopteri dahil olmak üzere yüzlerce Rus yapımı çok maksatlı helikopter bulunmaktadır.

Nükleer program nedeniyle son yıllarda başta ABD ve İsrail olmak üzere Batı ülkeleri ile ilişkileri gerginleşen ve kendisine yönelik bir askeri operasyon seçeneğinin masada bulunduğu sürekli olarak seslendirilen İran, ABD ve müttefikleri karşısında ateş gücü yüksek, hızlı hareket kabiliyetine sahip, gerektiğinde bağımsız olarak savaşabilecek küçük mobil birlikler kurmaya ağırlık ve öncelik vermiş bulunmaktadır.

İran Hava Kuvvetlerinin envanterinde Rus yapımı Mig 29 ve Mig 23, ABD yapımı F-4 D/E, F-14 A, F-5 E/F, Çin yapımı F-6, F-7, Fransız yapımı Mirage F-1, Rus yapımı SU 22-24-25 av ve av bombardıman olmak üzere yaklaşık 400 savaş uçağı ile Rus ve İran-Ukrayna ortak yapımı çok sayıda askeri nakliye uçağı bulunmaktadır.

Son yıllarda silahlı ve keşif amaçlı silahsız insansız hava araçları da imal eden İran, hava kuvvetleri envanterinde ABD, Rus, Fransız ve Çin yapımı çeşitli tiplerde savaş uçağına sahip olduğu için özellikle uygulanan ambargo nedeniyle yedek parça sıkıntısı çekmekte, uçak çeşitliliği nedeniyle eğitim zorluk ve zafiyeti yaşamaktadır. Bu nedenle hava kuvvetlerinin kağıt üzerindeki caydırıcı gücünün operasyonel anlamda aynı büyüklük ve caydırıcılık taşıdığını söyleyebilmek çok mümkün görünmemektedir. Özellikle ABD yapımı ve savaş sırasında Irak'tan kaçırılanlarla birlikte sayıları yüz dolayındaki uçağın yaşlandığı ve yedek parça temin edilemediği için operasyonel yeteneklerinin azalmış olduğu bilinmektedir.

Deniz kuvvetlerine gelindiğinde İran'da İngiliz yapımı güdümlü füze taşıyan eski model üç adet ve 2 adet ABD yapımı klasik muhrip, 5 adet Rus yapımı Kilo sınıfı dizel denizaltı ve çok sayıda güdümlü füze taşıyan avcı bot, karakol gemileri ve silahlı (füze) sürat tekneleri bulunmaktadır. Deniz hedeflerine karşı kullanılan çok sayıda Çin yapımı füze bataryasına sahip olan İran Deniz Kuvvetlerinin envanterinde ayrıca keşif ve devriye uçakları da bulunmaktadır.

İran Silahlı Kuvvetlerinin bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında en belirgin özelliği sahip olduğu çeşitli menzillerde çok sayıdaki güdümlü füze envanteridir. Rus ve Çin yapımı kısa ve orta menzilli güdümlü füzelerine ek olarak İran, Çin ve Kuzey Kore'den ithal ettiği teknoloji ile kendi güdümlü füze programını geliştirmiş ve Scud-C, SS-4, SS-5, Taepo Dong, No Dong füzelerini modifiye edip Şahap serisi adı altında füze imalatına başlamıştır. Deneme atışlarını tamamlayarak silahlı kuvvetlerinin envan-

terine dahil ettiği Şahap 1-2-3-4 serilerinden sonra kıtalararası balistik füze sistemi Şahap 5 üzerinde çalışmalarını sürdüren İran sahip olduğu 2000 km'ye kadar menzilli güdümlü füze arsenali ile bölgede önemli bir güç haline gelmiştir.

İran ordusunun envanterinde bulunan güdümlü atma vasıtalarına (füzelere) gelindiğinde menzilleri 130-200 km arasında değişen Mushak 120-160-200 tip füzeleri, 300-2000 km. menzilli Şahap 1-2-3-4 füzeleri, HY-4/C, (150 km. menzil) Harpoon, (120 km. menzil) SS-N-22, (110 km. menzil) YJ-2/C-802, (95 km. menzil) AS-9 Kyle (90 km. menzil) Silkwarm, (100 km. menzil) AS-11 Kilter, (50 km. menzil), No Dong, Taepo Dong, Nazeat, Oghop, Sejil 1-2, (Ashura, 2000 km. menzil) Ghadr-1, (1800-2000 km. menzil) Fajr-3, (200 km. menzil) Zelzal, (400 km. menzil) Fateh, (170 km. menzil) Safir-2 (2500 km menzil) SS-4, Frog 7'ler örnek olarak verilebilir. İran'ın güdümlü füze sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte binlerle ifade edilebilecek bir çokluğa sahip olduğu varsayılmaktadır.³³

Hava Savunma sistemini güçlendirmek üzere Rusya Federasyonu'na sipariş verdiği S-300 bataryaları teslim edildiğinde İran'ın oluşturacağı hava savunma ağı daha etkin bir hale gelebilecektir.

Füzelerle hedefleri yanılgısız vurabilme (pin point accuracy) kapasite ve yeteneğinin geliştirilmesi yönündeki çalışmalarında ciddi ilerlemeler kaydeden İran'ın, Şahap 3 ve 4 serisi füzelerinin savaş başlıklarını modifiye ederek nükleer silah yüklemeye uygun hale getirme çalışmaları Tahran'ın nükleer programı konusunda duyulan kuşku ve endişelere bir kanıt olarak gösterilmektedir.

İran'ın düzenli / klasik ordu, Devrim Muhafızları ve sayıları İran genelinde bir milyon dola-yındaki eğitimli gönüllü milislerden oluşan askeri ve paramiliter unsurlarla bölgesinde hafife alınmaması gereken bir güce sahip olduğu bu ülke ile ilgili mevcut ve geleceğe dönük politikalarda göz ardı edilme-mesi gereken bir etmen kimliğinde değerlendirilmektedir.

Bu noktada Devrim Muhafızlarının genellikle bir milis gücü olarak algılanma ve değerlendiril-mesindeki yanılgılığın İran'ın askeri gücü ile ilgili yanılgıları engelleme adına düzeltilmesi gerekmektedir.

Devrim Muhafızları daha önce de açıklandığı üzere Kara, Deniz, Hava ve Hava Savunma kuvvetlerinden oluşan, askeri hiyerarşik yapıya sahip, yüksek eğitimli, modern araç, gereç, silah sis-temlerine sahip ve bütün bunların ötesinde rejimin korunmasına adanmış küçük çaplı bir ordu olarak görülmelidir.

Irak'la sekiz yıl süren ve bir milyonu aşkın insanın hayatına mal olmasına karşın taraflardan birisinin galibiyeti ile sonuçlanmayan savaştan İran; savunma doktrininin revizyonu, kuvvet yapılandır-ma ve konuşlanmaları, öncelikli silah sistemleri ve savunma sanayinin geliştirilmesi konularında önemli dersler çıkarmıştır.

Şah döneminde ABD ile yakınlaşmasının bir sonucu olarak Amerikan yapımı silah ve sistem-lerini kullanan ve askeri açıdan ABD'ye bağımlı hale gelen İran, İslam Devrimini izleyen yıllarda bozulan ilişkiler ve sonrasında uygulamaya konulan ambargolar nedeniyle bir yandan silah alım kaynaklarını çeşitlendirirken (Rusya, Çin, Kuzey Kore) bir diğer yandan da teknoloji transferi ve sonrasında özgün teknoloji ile silah ve savaş araçları üretimine ağırlık vermiştir.

Irak savaşı sırasında Irak ordusunun modern silah sistem ve ateş gücünün üstünlüğünü in-san gücü ile dengelemeye çalışan, bu nedenle de aşırı kayıp veren İran'ın aldığı bir diğer ders ise salt

³³ BBC News/World/Middle East/Iran's arsenal of missiles.
Iran missiles Arsenal/Iran Intelligence.
Category: Ballistic missiles of Iran, Wikipedia.
Jane's Defence Annual.

sayısal gücün savaş alanında sonuç almada yeterlilik taşımadığı olmuştur.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde açıklanan yaşadığı coğrafyada etnik ve mezhepsel farklılığının rejimi ile birlikte yarattığı güvensizlik ve kuşkuculuk temelinde yükselen varlığını koruma refleksi sonuçta İran'ı kendi teknolojisine dayalı güçlü bir savunma sanayine ve olabilirse nükleer güç sahibi olma noktasına getirmiştir.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde değinildiği üzere yaşadıkları coğrafyada farklılıkları nedeniyle (etnisite, din, mezhep) kendilerini öteki olarak algılayan İran ve İsrail'in hasmane konumlarına karşın varlıklarını koruma refleksi ve tehdit algılamalarındaki örtüşme üzerinde önemle durulması gereken psiko-politik bir etmen olarak değerlendirilmelidir. Her iki ülkenin silahlanmaya ve askeri teknolojilerinin geliştirilmesine verdikleri önem ve öncelik yayılcılık/saldırganlık amaçları ve revizyonist bir politika ile açıklanabileceği gibi caydırıcılık adına uygulanan savunma refleksi temelli bir politika olarak da değerlendirilebilir.

Bu bağlamda İran'ın nükleer güç / silah sahibi olma isteği tıpkı İsrail gibi genel bir saldırıya uğranılmamasının sigortası olarak tartışmaya açık bir argüman kimliğinde görülebilir.

Bu istekte İran'ın ayrıca nükleer güç sahibi olarak ayrı ve etkin bir ligin oyuncusu konumuna yükselerek bölge gücü kimliğini tartışmasız bir boyuta taşımak ve küresel düzlemde de söz sahibi olma arzusunun varlığı da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ABD Nümizmatik Toplumu Yayınları.
- Abrahamian E., **Khomeinism**, London and Newyork, I.B. Tauris, 1993.
- Al Ahram Web Sitesi.
- Alfoneh, Ali. "The Revolutionary Guards' Role in Iranian Politics", Middle East Quarterly, Fall 2008.
- Ansari, Ali. M., "Iran, İslam and Democracy: The Politics of Managing Change, UK", Chatham House, 2006.
- Arı, T., **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım, 2004.
- Brumberg, D., Reinventing Khomeini: **The Struggle for Reform in Iran**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2001.
- Buchta, W., "Who Rules Iran: The structure of Power in the İslamic Republic", Washington, The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 2000.
- Cleaveland, W., **Modern Orta Doğu Tarihi**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul, Agora, 2008.
- Congressional Research Report, "Islam Sunnis and Shiites"; 11.12.2006.
- Ehteshami, A., **After Khomeini: The Iranian Second Republic**, London and Newyork, Routledge, 1995.
- Encyclopaedia Iranica, Columbia University Press, 1973.
- Fıçlalı, E.R., "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", ASAM Avrasya Dosyası, 2007, Cilt 13, Sayı 3.
- Global Security Web Sitesi.
- Hiro, D. **Iran Today**, London, Politico's, 2006.
- Humeyni, Ruhullah. **Islamic Government: Governance of the Jurist**. Hamid Algar (çev.), The Institute For Complation and Publication of Imam Khomeini's Works, 2002.
- İran Anayasası.
- Juan Cole Web Sitesi.
- Keskin, Arif. "Şii Jeopolitiği ve İran" Avrasya Dosyası; 2007, Cilt 13 Sayı 3, 89.
- Lewis, Bernard. **Ortadoğu**, İstanbul, Arkadaş Yayınevi 2007

- Moslem, M., **Factional Politics in Post Khomeini Iran**, Newyork, Syracuse, 2002.
- Mir- Hosseini, Z., Tapper R., **İslam and Democracy in Iran**, London and Newyork, I.B. Tauris,2006.
- Oğuz S., Çakır R., **Hatemi'nin İran'ı**, İstanbul, İletişim, 2000.
- Oran, Baskın. [ed]. **Türk Dış Politikası**, İstanbul, İletişim, 2001.
- Önder, A. Tayyar, **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Ankara Fark Yayınları, 2005, 114.
- Sarıçam, İbrahim. **Emevi-Haşimi İlişkileri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1997.
- The Independent Web Sitesi.
- US Department of State, Reports on Terrorism, Chapter 6, Washington, 2007.
- Wright R. **Son Büyük Devrim**, Şeniz Türkömer (çev.), İstanbul, Doğan, 2001.
- Zweiri, M. Ehteshami A., **Iran and The Rise of Its Neo-Conservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution**, London Newyork, I.B. Tauris, 2007.
- Erlich, R., **The Iran Agenda: the Real Story of U.S. Policy and the Middle East Crisis**, Poli-PointPress, California, July 2007
- Dr. Önder, Ersoy, **İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim, 2013, İstanbul

